

Leonard Kasteleyn

Een Pronkende Haen

Nieuwe toeschrijvingen van zes schetsboekjes van Cornelis Pronk (1691–1759) en Abraham de Haen (1707–1748) in het Rijksprentenkabinet*

Inleiding

In december 1891 verwierf het Rijksmuseum een schetsboekje met 61 topografische tekeningen die in de zomer van het jaar 1732 waren vervaardigd in Noord-Holland, Duitsland (de hoek tussen Gelderland en Limburg), Gelderland, Overijssel, Drente en Friesland.¹ Voorin het boekje staat de annotatie *No. v. 67. bladen.* en daaronder, in een andere hand, *dit boekie hoort in Eygendom / aan my Cornelis pronk [doorgehaald] / aan hendrik de Winter / en aan hendrik Spilman / beloove t zelve niet te / verkopen nog te distribuieren / zo lang twee van dezelve leven / 11 feb: 1749 (afb. 1).* Onder de eerste vier regels rechts hebben de drie gesigneerd; de naam van Pronk is wederom doorgehaald. Daaronder staat nog: *door koop aan Jacobus Verstegen / 13 Juny 1791.*

Zes jaar later kwamen nog eens drie boekjes met topografische schetsen uit ongeveer dezelfde tijd in het bezit van het Rijksmuseum.² Alle drie hadden zij hetzelfde type Romeinse volgnummers als het eerst verworven schetsboekje, dezelfde tekst van de overeenkomst, in nagenoeg identieke bewoordingen, en de aantekening van Verstegen over zijn aankoop. De datering van de overeenkomst, 11 februari 1749, ontbreekt in één geval. Twee van de drie boekjes tonen zeer veel verwantschap met het eerder verworven exemplaar. Niet alleen lijken de schetsen van dezelfde hand, ze dateren ook uit exact dezelfde periode: in het ene schetsboekje uit

de zomer van 1732, in het andere uit de jaren 1731 en 1732. Het derde boekje wijkt echter sterk van de andere af: de schetsen – naar verhouding een klein aantal – zijn 1723 en 1724 gedateerd en laten een geheel andere tekenstijl zien.³ De vier boekjes zijn thans bekend als 'de schetsboekjes van Cornelis Pronk' en zijn genummerd I tot en met IV (zie de bijlage op pp. 118–119).

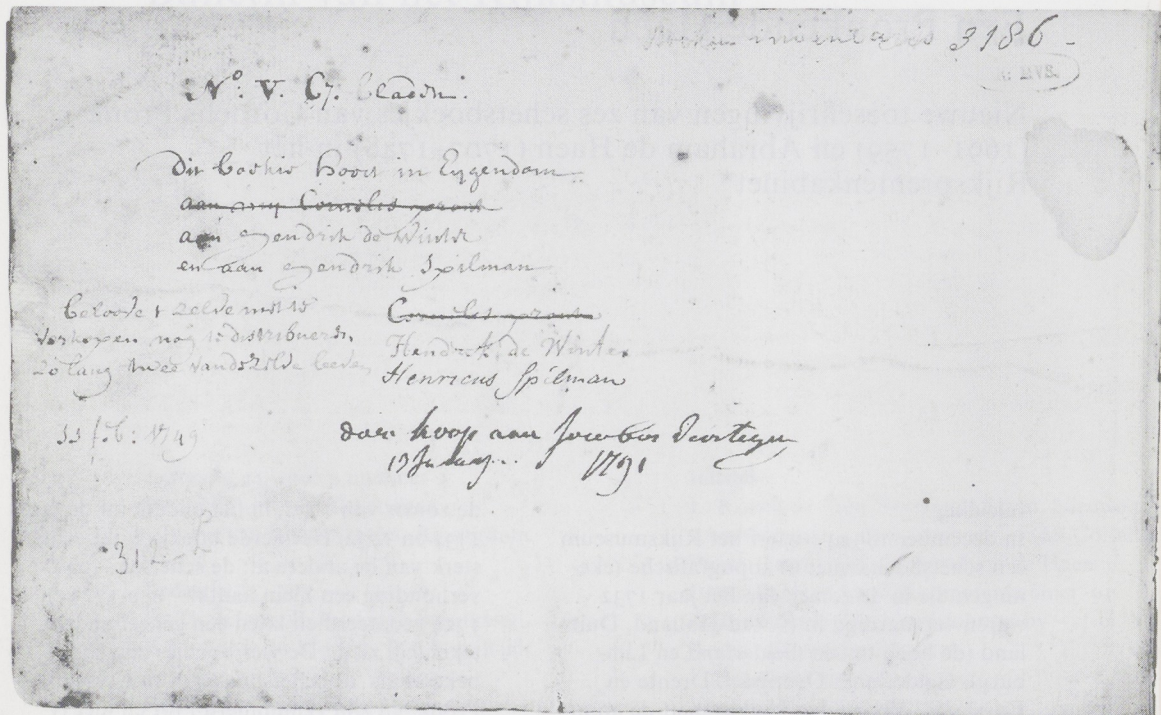
Een ongedateerd vijfde boekje, dat op zijn beurt opvallende overeenkomsten vertoont met de drie verwante schetsboekjes Pronk II, III en IV, en eveneens door de handen van Verstegen is gegaan, werd in 1918 aangekocht als van Hendrik Spilman.⁴ Tot 1973 bleef het op die naam staan; toen stelde J.W. Niemeijer dat het met meer recht kon worden toegeschreven aan Cornelis Pronk en/of Abraham de Haen.⁵

In 1970 ten slotte kwam het Rijksprentenkabinet in het bezit van een zesde boekje met topografische schetsen uit dezelfde tijd, omstreeks 1730, en in dezelfde heldere en zeer exacte tekenstijl als vier van de vijf hiervoor genoemde schetsboekjes. Wel wijkt het daarvan in enkele opzichten af: het is iets groter en staand van formaat in plaats van oblong; omstreeks 1850 is het ernstig bedorven door toevoeging van een aantal potloodschetsen van slechte kwaliteit en kasboek-aantekeningen van een huisschilder. De oorspronkelijke schetsen schreef men toe aan Abraham de Haen.⁶

Afb. 1. Abraham de Haen, Nummering van zijn schetsboekje, ca. 1735. Cornelis Pronk, Tekst van overeenkomst, 1749. Cornelis Pronk, Hendrik de Winter en Henricus Spilman, Ondertekening van de overeenkomst,

1749. Annotatie van Jacobus Versteegen, 1791. Pen in bruin, in schetsboekje Cornelis Pronk IV, 128 x 206 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Zo bevinden zich dus nu bij het Rijksprentenkabinet zes schetsboekjes die op naam staan van Pronk en De Haen: de boekjes Pronk I-IV, met dateringen tussen 1723 en 1732, op naam van Pronk, het ongedateerde vijfde op naam van Pronk en/of De Haen, en het eveneens ongedateerde zesde op naam van De Haen. Aan de juistheid van deze toeschrijvingen is bij mijn weten tot dusver in de literatuur nooit getwijfeld.⁷ Uit achttiende-eeuwse veilingcatalogi kunnen we helaas geen bevestiging van de toeschrijvingen krijgen. De nalatenschap van De Haen, gestorven in augustus 1748, moet zijn geveild in februari 1749, maar de catalogus daarvan is niet bekend.⁸ De nalatenschap van de in september 1759 overleden Pronk kwam aan zijn oudste broer Aldert. Van diens verzameling hebben we wel een veilingcatalogus, uit 1772. Daarin komen voor: *Veertien langwerpige Quarto Boekjes, met Schetzen van Gezigten, alle naar het Leven, in de VII. Nederlandsche Provintien, getekend door CORNELIS PRONK. Welke by het Stuk zullen Verkogt worden.*⁹ De vijf qua formaat overeenkomstige boekjes

van het Rijksprentenkabinet hebben daar echter niet toe behoord, aangezien deze blijken de annotaties gemeenschappelijk eigendom waren van Pronk, Spilman en De Winter.

Van Hendrik Spilman (1721-1784) en Hendrik de Winter (1717-1790) zijn de collecties niet geveild. Volgens de overeenkomst in de boekjes had De Winter als langstlevende ze in 1784 mogen verkopen. Het is echter niet zeer waarschijnlijk dat hij dat ook gedaan heeft. De boekjes zijn immers alle vijf in juni 1791 door Jacobus Versteegen gekocht – ruim een jaar na De Winters overlijden. Versteegen zelf stierf in oktober 1795. In de catalogus van de nalatenschap van Versteegen die in 1796 geveild werd, komen de boekjes Pronk I-IV voor als kunstboekje x: *Twee stuks met Dorpgezichten, door C. Pronk, H. Spilman en H. de Winter, bestaande in ruim 100 stuks, in een koop*, en als kunstboekje y: *Twee stuks met dito; als de vorige behandeld, door denzelven, ruim 50 stuks, in een koop.*¹⁰ Dit levert helaas niets op voor de toeschrijving: men lijkt slechts de namen overgenomen te

Afb. 2. Abraham de Haen, Specimen van zijn handschrift, in zijn doorschoten exemplaar van L. Smids, Schatkamer der Nederlandsche oudheden, t.o. p. 206: deel van zijn beschrijving van Loenersloot, 1730.

Pen in bruin, 205 x 163 mm. Bibliotheek Rijksmuseum, Amsterdam.

Loenersloot. Dit kasteel, in om zijn graven oud en om een waerdig
 troosgebouw, bezag ik met veel vermaak, huffens mijne waarden vriend
 C. P. op den 16 april 1730, van binnen en buiten omringd en boven door
 den toorn aelghe bewoone don'tt: ... Hantson vintd l'ij aedaz
 onthalt wor vidd. en bevond l'it aldus. De voorspoort van t
 buit'ndof, t welk vord om in eene tamelijk minne gragt gelayd
 is doorgetreed en zijnde, en t aengerigt naar t slot selve wendende
 was ten linken zijde, een muur, in welke eendex om uit darelve
 over een baig, en de gracht, in den bogaed te kunnen gaen, en
 ten ande dese muur een huizinge met twee trapgewel, wecke
 vordende de bouwering of l'ien bakkerij is gewest. en int'wende
 op de gevel van t binnen castaal in de nevensghende afbaedinge
 over de baigge, naffen de poort te b. selowech; agtende mij wiend
 de gelede bractte van t buit'ndof beslaegen door de stellingen
 en t getimmerte van de zijgertlike bouwering aan ween zijden
 met een schijnin gevel uit de muur gelijklyk of gaende, beslootes
 voorts, wat ten linken negten, de voorspoort selve en vordend een
 cael enkele muur, met eenige stonkante nissen en verbrokheede
 kijkgaten doorgaende tot aende stelling voorts: toe, en negt
 vord de buit' een steene boortweering, minne diesoot in loog
 en de l'ente valbaig om in t slot te komen, oft steene jukken
 niestende, vervolgens de poort van t castaal, doorgegaen lebbende
 tred men op de binnen plaets, ten linken zijde laeff men de heiken
 met vier knisvonttenen, ten negten zijde den vord en tooren
 en een muur van dien tot aende poort strekkende, in welke
 muur eene diepe gevonden ^{went} door welke men op oig een ander
 binnen plaetsje t'ne, dat byna diekant is en met een enger steene
 trap om op d'elck boortweering te tred kunnen, kleinmen voor den
 vord de buit' muur van welk plaetsje in de neventende
 afbaedinge, met het zwaere diwenlok beranger, gerien word.
 Voolgens tred men, over de grote binnen plaets, van de poort
 negt l'it, langs eenige blaetwe trapp, in op eene balisten met
 een l'ute leunig berst en vandaan, door eene dubbale deun tot
 op de gaoete deel vordit nederlyk stamhuis, welke ^{naar} l'it uit
 zigt laefft over de vijvers en bogaed, op de Utrechtse vaent.
 De muraal en inzonderleij die van den tooren zijn vrydik en zelf
 dikken of vormige plaetsen al die van t slot te kuisen, en,
 (die van den toorn voornamlyk) van zwaere en gaoete stoffen of
 gemetzel. de toren is van den grond, den binnen plaets af, drie ven
 diepingen loog, alle met steene verwulfselen overaldend, gelijk
 hij onder, beneden de binnen plaets op zwaere boogen en helden ge,
 wulfselen is niet tunde, en so dik en steenwig van metzelwech
 dat en vanden ondersten grond af aen, twee steene wentel trappen,
 haerwel.

hebben die op het schutblad van de vier boekjes vermeld staan.

Het heeft er alle schijn van dat het vijfde, als Spilman aangekochte boekje ook in deze veiling voorkwam. Er werden maar twee tekenaars genoemd bij dit kunstboekje v: *Inhoudende diverse Gezigten in Gelderland en andere Plaatsen, door denzelven [=Cornelis Pronk en Abraham de Haen], in een koop.*¹¹ Dit boekje werd blijkens een geannoteerde veilingcatalogus in het Rijksmuseum gekocht door Jurriaan Andriessen. Diens verzameling ging later over aan zijn zoon Christiaan, wiens collectie geveild werd in 1847. In de catalogus is geen duidelijke verwijzing naar het schetsboekje te vinden.¹² Het jaartal komt, onder andere annotaties, wèl voor in een aantekening van de verzamelaar Bodel Nijenhuis in het boekje: *In 1847 door koop, aan A.D. Schinkel, en door dezen 1848 afgestaan aan J.T. Bodel Nijenhuis.*¹³ Bovendien zijn de eerste schetsen in dit overigens grotereels aan Noord-Brabant gewijde schetsboekje inderdaad gezichten in Gelderland. Voor de vijf schetsboekjes stelt de veilingcatalogus uit 1796 dus in totaal vier tekenaars verantwoordelijk: Pronk, De Haen, Spilman en De Winter. Thans zijn daar alleen nog de eerste twee namen van overgebleven. Is er voldoende reden om te blijven vasthouden aan de inmiddels traditionele toeschrijving van de eerste vier schetsboekjes aan Cornelis Pronk? Kunnen we vaststellen wie het vijfde boekje getekend heeft? En tenslotte: is het zesde, in 1970 gekochte boekje inderdaad van de hand van Abraham de Haen?

De handschriften van Pronk en De Haen¹⁴

Uitgangspunt voor de toeschrijving van de schetsboekjes willen we de opschriften laten zijn die voorkomen op de tekeningen. In veel gevallen zijn er in de boekjes twee typen opschriften, één in loodstift en één in pen. Deze laatste zijn in een groot aantal gevallen over die in loodstift geschreven. Zowel Pronk als De Haen tekenden hun schetsen naar de natuur altijd met loodstift.¹⁵ Ervan uitgaande dat de met loodstift geschreven plaatsnamen, data, etc. dan ook ter plekke werden geschreven op de juist voltooide schetsen, zullen we ons alleen concentreren op de opschriften in

dat medium. Het herkennen van de handschriften van Pronk en De Haen is dus onontbeerlijk voor het juist toeschrijven van hun topografische schetsen. Het is in eerste instantie zelfs belangrijker dan het toeschrijven op stijlkritische gronden.

De handschriften van Pronk en De Haen blijken significant te verschillen. Daardoor is het mogelijk, vaak zelfs bij opschriften van slechts één of twee woorden, de schrijver te herkennen. Als uitgangspunt voor een grondige bestudering beschikken we over twee uitgebreide specimina van De Haens handschrift. Het eerste zijn de aantekeningen in zijn met blanco papier doorschoten exemplaar van Ludolf Smids' *Schatkamer der Nederlandsse oudheden* uit 1711, waarin hij talloze aantekeningen schreef (afb. 2).¹⁶ Deze laten bovendien de ontwikkeling van De Haens handschrift tussen 1723 en 1735 zien. Het tweede specimen is het zogenaamde 'Memoriaal', een reeks alfabetische lijsten van door De Haen en Pronk getekende huizen in Utrecht, Salland, Drente, Twente en Vollenhove, met net als in het doorschoten exemplaar van Smids historische wetenswaardigheden en notities betreffende hun eigen tekeningen.¹⁷ Dankzij deze ruim 200 geheel en gedeeltelijk beschreven pagina's kennen we De Haens handschrift volledig. Het is ook voor de ongeofende lezer steeds uitstekend leesbaar door de regelmaat en het overwegend moderne karakter der letters. Alleen de *e*, de *h* en de *s* aan het slot van een woord vertonen soms oude vormen, terwijl de *r* vaak meer op onze *x* lijkt.

Pronks handschrift daarentegen doet af en toe wat ouderwets aan en is daardoor soms minder gemakkelijk leesbaar (afb. 3). Helaas zijn we, voor zover ik weet, voor kennis van zijn handschrift aangewezen op nogal beperkt materiaal: de meestal summier opschriften op zijn schetsen, zijn signatuur, de vrij schaarse toevoegingen in lopend schrift bij de in blokletters geschreven plaatsaanduidingen op zijn uitgewerkte tekeningen, en – tot dusver onze beste bron – de reeds genoemde 35 woorden lange teksten in de schetsboekjes I–IV.¹⁸ Toch heeft een nauwgezette bestudering van de tekeningen door Pronk en De Haen ook een duidelijk beeld

Afb. 3. Cornelis Pronk, *Het nieuwe veer van Dordrecht op Breda, bij Terheijden, 6 augustus 1729, detail. Loodstift, pen in bruin, 148 x 195 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.*

opgeleverd van de typische kenmerken van Pronks handschrift.¹⁹

Bij het onderscheiden van de handschriften kunnen de korte teksten op het schutblad in de vier schetsboekjes tot uitgangspunt dienen (afb. 1). Vier letters, de *p*, *t*, *h* en *r*, blijken in een karakteristieke, van De Haens hand afwijkende vorm voor te komen. De letter *p* heeft 14 van de 16 keer dat Pronk hem hier gebruikt een zeer typerende lusvorm met een ver naar achter zwenkende poot, die ons ook

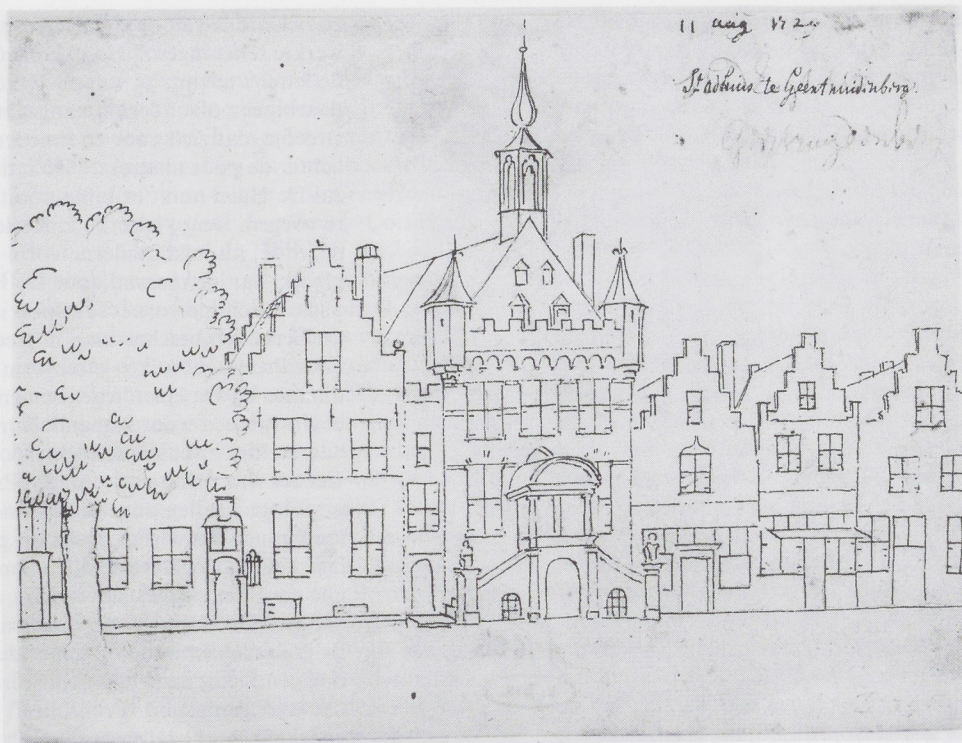
zo bekend is van de signaturen op zijn uitgewerkte tekeningen.²⁰ Nog kenmerkender lijkt de letter *t* te zijn: 35 van de 36 keer ontbreekt daarbij een afzonderlijk aangegeven dwarsstreepje, dat zich vóór en in ieder geval achter de poot uitstrekt.²¹ Zo'n dwarsstreepje zal De Haen nooit of bijna nooit nalaten toe te voegen. De 39 letters *r* zijn alle van dezelfde, nu juist moderne vorm die sterk afwijkt van de meestal door De Haen toegepaste *x*-achtige vorm. Tenslotte is er behalve de hierboven beschreven *p* nog een vaak door Pronk gebruikte lettervorm die we nimmer bij De Haen tegenkomen: de aan het begin van een woord staande *h* met een ver naar achter zwenkende rechterpoot (in de vier teksten 7 van de 13 maal). Professionele grafologen zullen ongetwijfeld meer verschillen kunnen aanwijzen, maar op grond van de hier gesignaleerde verschillen kan al in bijna alle gevallen vastgesteld worden of Pronk dan wel De Haen de schrijver was.²²

Er is daarnaast in de op- en onderschriften nog een klein, maar typerend verschilpunt dat vaak terugkeert: Pronk heeft een zekere voorkeur voor ouderwetse (dialectische?) spellingswijzen. Enkele ervan zullen we nooit bij De Haen tegenkomen, zoals *tot* voor *te*, *na* voor *naar* (afb. 3) en gebruik van de *y* voor de *i*. Zeer typerend in dit verband is een schets van het stadhuis van Geertruidenberg waarvan Pronks opschrift in loodstift luidt: *stadhuys tot Geertruydenberg*, en De Haens deels daaroverheen geschreven opschrift in pen: *Stadhuis te Geertruidenberg* (afb. 4). Deze schets maakt deel uit van een serie van veertien door Pronk getekende Brabantse gezichten, gedateerd 7 t/m 11 augustus 1729, die alle door zijn toenmalige leerling in pen zijn opgehaald (zie ook afb. 18).²³ In deze serie treffen we meer van dat soort kleine spellingsveranderingen aan. Zo schreef Pronk *t hagie* en De Haen *t Haagje anders 's Prinsenhage*.²⁴

Handschrift en spelling van de opschriften en van de enkele wat langere teksten in vier van de vijf tussen 1891 en 1918 verworven schetsboekjes stemmen volkomen overeen met De Haens aantekeningen in zijn exemplaar van de *Schatkamer der Nederlandsse oudheden* en in zijn 'Memoriaal'. Geen enkele maal

Afb. 4. Cornelis Pronk, opgehaald door Abraham de Haen, Het stadhuis te Geertruidenberg, 11 augustus 1729. Loodstift, pen in grijs, 149 x 195 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

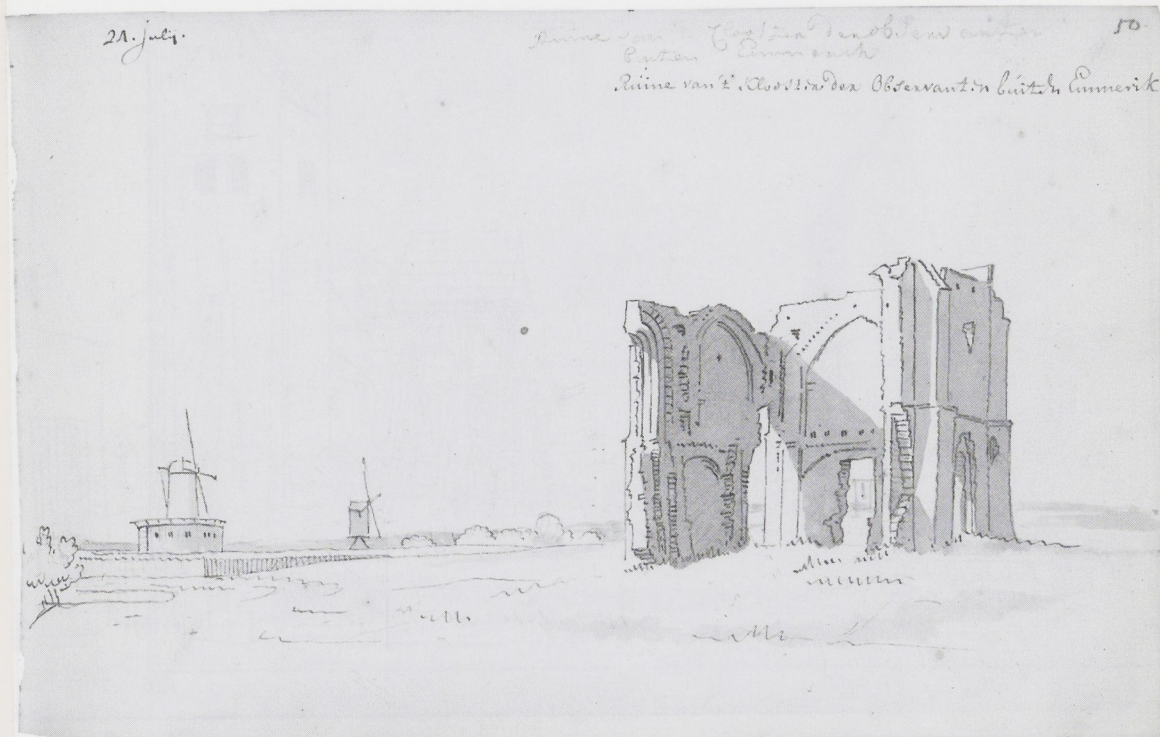

komen we er Pronks karakteristieke *p*, *r*, *h* of *t* tegen, maar wel overal De Haens typerende *t* en *r*. Dat geldt voor zowel de opschriften in loodstift als de wellicht iets latere in pen (afb. 5, 6, 15 en 17).²⁵ De vier schetsboekjes moeten wel van Abraham de Haen zijn! Het bewijs van het auteurschap van deze boekjes lijkt alleen hiermee al geleverd. De conclusie is echter dermate verrassend dat we toch willen zien of er aanvullend bewijsmateriaal te vinden is. Gelukkig is er een publicatie die ons dit aanreikt: *Over de hobbelde bobbelde heyde. Andries Schoemaker, Cornelis Pronk en Abraham de Haen op reis door Overijssel, Drente en Friesland in 1732* door A.J. Gevers en A.J. Mensema. Daarin zijn bijna alle belangrijke thans bekende bronnen verzameld over de cruciale beginjaren van de grootste bloeiperiode der documentaire topografische tekenkunst in ons land, de jaren 1725 tot 1735. Vanzelfsprekend zijn die bronnen in de eerste plaats de tekeningen zelf. Gevers en Mensema hebben bij elk topografisch object alle beschikbare tekenin-

gen bij elkaar afgebeeld: schetsen, uitgewerkte tekeningen en copieën door derden. Een gedeelte van de schetsen die op de reis in 1732 werden vervaardigd, is in zijn oorspronkelijke volgorde tot ons gekomen in schetsboekje Pronk iv in het Rijksprentenkabinet. Vergelijking van deze schetsen met de uitgewerkte tekeningen van Pronk en De Haen levert in een aantal gevallen duidelijke aanwijzingen omtrent de maker ervan. Ook kunnen we trachten de auteur van dit schetsboekje te achterhalen met behulp van de tweede groep door Gevers en Mensema verzamelde bronnen: de aantekeningen van Schoemaker en De Haen over de topografische tekenarbeid ter plaatse. Deze zijn te vinden in de oudheidkundige manuscripten van Andries Schoemaker – de twee delen Overijssel, het deel Drente en twee van de drie delen Friesland – en in het al eerder genoemde Memoriaal.²⁶

Afb. 5. Abraham de Haen, Ruïne van het klooster der Observanten bij Emmerik, 24 juli 1731. Loodstift, pen en penseel in grijs, in schetsboekje II, 134 x 216 mm (fol. 50). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

De reis door Overijssel, Drente en Friesland in 1732

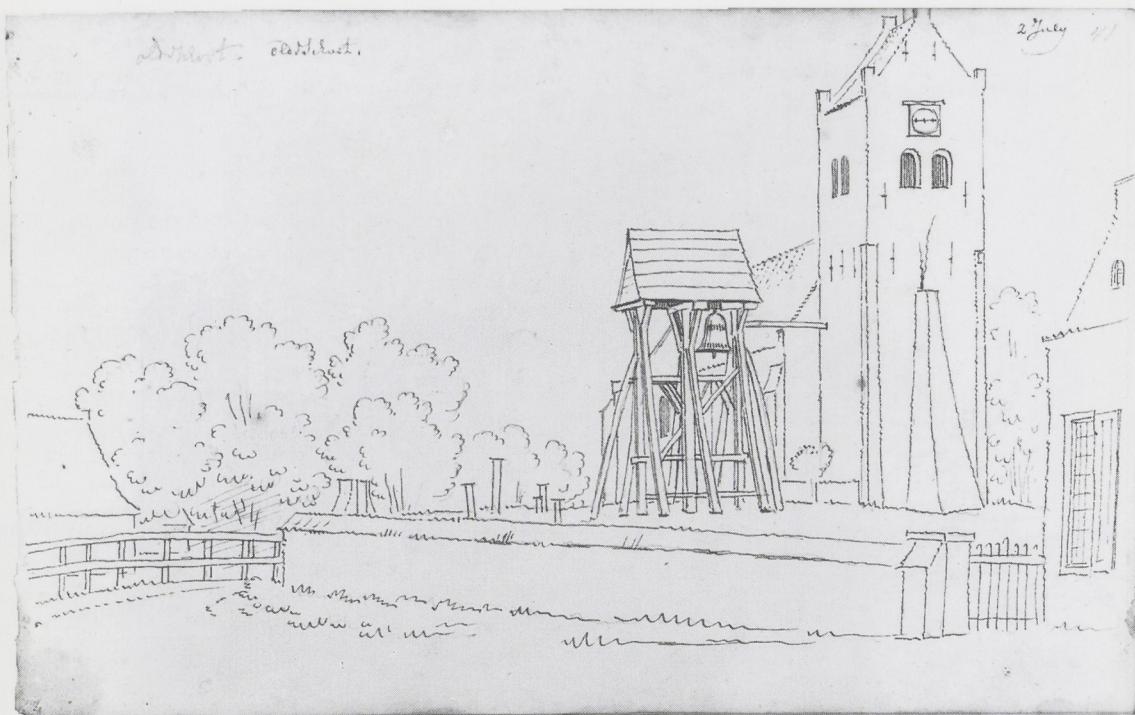
Op donderdag 26 juni 1732 vertrokken Andries Schoemaker, de toen reeds 71-jarige oudheidkundige, zijn huishoudster Geesje Arens, zijn goede vriend en geloofsgenoot de *deftige tekenmeester* Cornelis Pronk en diens boezemvriend de *liefhebber der tekenkunst* Abraham de Haen vanuit Amsterdam voor een gezamenlijke reis van ruim twee weken door Gelderland, Overijssel, Drente en Friesland.²⁷ De mannen waren alle drie gewapend met schetsboek en tekenstift: Schoemaker vanwege zijn historische belangstelling, Pronk allereerst uit hoofde van zijn professie en De Haen waarschijnlijk op grond van beide overwegingen. Schoemakers zeer onbeholpen, maar nauwkeurige schetsen (afb. 8) hebben alle of voor een deel in uitgewerkte vorm een plaats gevonden in zijn geïllustreerde manuscripten; die van een der beide andere tekenaars bleven voor een deel bewaard in schetsboekje IV.

De notities in Schoemakers manuscripten en

De Haens Memoriaal leveren een vrijwel sluitend beeld op van wat door wie in beeld gebracht is; ook wanneer zij van een plaats meerdere gezichten getekend hadden, wordt dat soms zelfs vermeld.²⁸ Beide mannen blijken niet altijd en overal dezelfde aandacht voor de verschillende topografische objecten te hebben gehad. Bij Azoelen – op een deel van de reis dat niet meer in het schetsboekje voorkomt – tekende Schoemaker aan: *Het is tegenwoordig maar een hooge heuvel met ruyte bewassen en met boomen geplant en een ruyge, toegegroeyde graft, gelijk boven werd aangetoont, na 't leven getekent door den konstbeminnaar Abraham de Haen de jonge.*²⁹ Het was een historisch interessant object, maar wellicht voor de deftige tekenmeester van te gering belang om vast te leggen. Daarentegen treffen we Pronk blijkens het Memoriaal soms zonder het gezelschap van De Haen tekenend aan bij moderne buitenplaatsen, zoals 't Slot in de Oosterbuurt en het huis Rokebosch in Kolderveen.³⁰ Ook tekende Pronk op het traject dat in schets-

Afb. 6. Abraham de Haen, De kerk te Oudeschoot, 2 juli 1732. Loodstift, pen in grijs, in schetsboekje IV, 128 x 206 mm (fol. 41). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

boekje IV vertegenwoordigd is bij Olst als enige de havezaten Averbbergen, Boscamp, Hoenlo (blijkens de uitgewerkte tekeningen zelfs in twee gezichten) en De Haere.³¹ Geen van deze laatste zeven schetsen zijn terug te vinden in het schetsboekje. Hoewel er bladen uit het boekje ontbreken op twee van de drie plaatsen waar deze tekeningen logischerwijze hadden moeten staan, kan echter worden aangetoond dat er voor deze schetsen geen ruimte was geweest. In het derde geval mist er ter plekke geen enkel blad.³²

Er zijn veel meer door Pronk vervaardigde schetsen niet vertegenwoordigd in schetsboekje IV. Dankzij het feit dat Schoemaker bij alle door hem beschreven plaatsen en huizen vermeldt of deze op de reis in 1732 zijn uitgetekend – en meestal schrijft hij erbij dat dit door Pronk is geschied – kunnen we een lijst opstellen van de schetsen die op een zeker traject van de reis in elk geval door Pronk zijn gemaakt. Vervolgens bezien we of dat totale aantal gezichten gepast zou hebben op de 68 ‘betekenbare’ bladen van het in 1732 nog complete schetsboekje.

We kiezen het gedeelte van de reis dat het achtste katern in beslag neemt. Het eerste blad daarvan toont de kerk van Haskerhorne; links is een klein stuk van de voorstelling getekend op de keerzijde van het laatste blad van het voorgaande katern. Op de voorzijde daarvan staat een tekening van Oranjewoud. Op het laatste blad van het achtste katern is een gezicht op Dwingelo getekend. Uit Schoemakers notities en uit de uitgewerkte tekeningen blijkt dat Pronk tussen Oranjewoud en Dwingelo minstens vijftien schetsen maakte. Van de acht bladen van het katern resten er nog vijf, elk met één schets. Op de drie losgesneden bladen zouden dus zeker tien gezichten gestaan moeten hebben!³³ Het is ook mogelijk om op grond van Schoemaker en De Haen, en op grond van Pronks uitgewerkte tekeningen naar zijn schetsen uit 1732 te tellen hoeveel schetsen hij gemaakt moet hebben op het traject van boekje IV, maar daarin niet aanwezig zijn. Deze telling levert een totaal op van minstens 27 (doch hoogstwaarschijnlijk 30 of 31) schetsen, terwijl er slechts 14 bladen ontbreken in het

Afb. 7. Cornelis Pronk, De kerk te Oudeschoot, 1732.
Pen en penseel in grijs, 125 x 196 mm. Fries Museum,
Leeuwarden.

C. Pronk 1732

Oudeschoot; van binnen

Binnenland

A:S

olde in oudeschoot

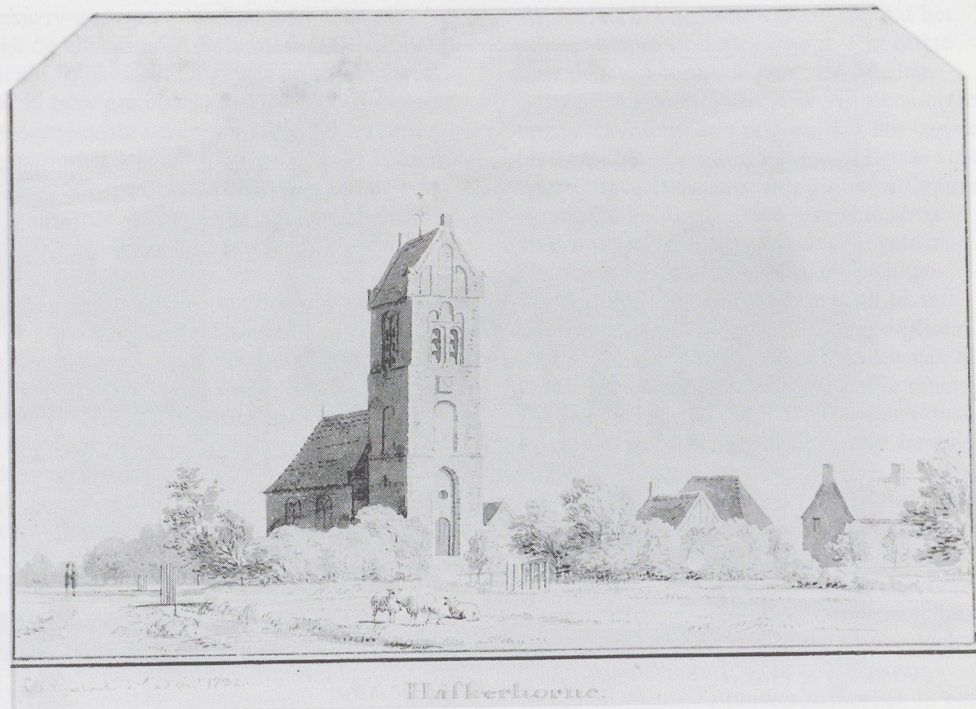
Amo 1732

Afb. 9. Abraham de Haen. De Kerk te Haskerhorne, 2 juli 1732. Loodstift, pen in grijs, in schetsboekje IV, 128 x 206 mm (fol. 43). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 10. Cornelis Pronk, De Kerk te Haskerhorne, 1732. Pen en penseel in grijs, 143 x 191 mm. Fries Museum, Leeuwarden.

Afb. 11. Abraham de Haen, De Kerk te Haskerhorne, 1732. Pen en penseel in grijs, 164 x 294 mm. Fries Museum, Leeuwarden.

desbetreffende deel van het boekje. En voor 22 van deze 27 schetsen moeten we gevoeglijk aannemen dat Pronk een heel blad gebruikt zal hebben.

Beide benaderingen tonen onomstotelijk aan dat schetsboekje iv eenvoudigweg niet door Cornelis Pronk gebruikt kan zijn. De enig mogelijke conclusie is dus dat zijn medereiziger Abraham de Haen de tekenaar is – dezelfde conclusie als waartoe de bestudering van hun handschriften ons had geleid.³⁴

De uitgewerkte tekeningen

Tenslotte onderzoeken we de relatie tussen de schetsen en de uitgewerkte tekeningen als methode om vast te stellen wie de tekenaar van het schetsboekje is. Er zijn vier voorwaarden vereist. Allereerst moet de gebruikte schets dateren uit 1732. Ten tweede dienen we zeker te weten dat de twee vrienden in dat jaar het betreffende topografische object niet een tweede maal bezocht en uitgetekend

hebben. Ten derde moet de uitgewerkte tekening het gebouw van dezelfde zijde laten zien als de schets. Dit vanwege de wellicht slechts theoretische mogelijkheid dat bij een gezamenlijk bezoek Pronk alleen de ene en De Haen alleen de andere zijde van een gebouw heeft geschetst. Tenslotte moet door signatuur of anderszins, vast staan op wiens schets de uitgewerkte tekening teruggaat.³⁵

Dankzij het werk van Gevers en Mensema beschikken we over negen uitgewerkte tekeningen van Pronk en één van De Haen om te vergelijken met de schetsen in boekje iv.³⁶ Alle negen tekeningen van Pronk wijken op het eerste gezicht maar weinig van de schetsen af. Bij nadere bestudering blijken er echter in enkele gevallen duidelijke verschillen te zijn. Pronks tekening van de kerk te Oudeschoot laat het gebouw van iets meer naar rechts zien dan de schets, zoals blijkt uit de positie van de klokkestoel ten opzichte van de muur van het schip (afb. 6–7).

Het heeft er ook alle schijn van dat Pronk staande getekend heeft, terwijl de maker van de schets – zoals we nu weten Abraham de Haen – links van hem zittend werkte: men ziet dat onder meer aan de mate waarin de kap van de klokkestoel boven het kerkdak uitsteekt. Een aardig detail is dat ook Schoemaker de kerk getekend heeft: hij stond weer een stuk links van De Haen (afb. 8). Bij de kerk van Haskerhorne, op dezelfde dag vereeuwigd, schetste De Haen rechts van Pronk (afb. 9–10). In dit geval is ook een uitgewerkte tekening van De Haen bewaard (afb. 11), waardoor we kunnen constateren hoe trouw hij zijn schets volgde en in hoeveel details Pronks tekening afwijkt van zowel De Haens uitgewerkte versie als diens schets.³⁷ Het lijkt geen enkele twijfel dat op deze manier in vele gevallen verschillen tussen uitgewerkte tekening en schets aangetoond kunnen worden die tot nu toe over het hoofd zijn gezien. Bovendien zal op deze manier het onderscheiden van stilistisch nauw verwant werk van andere samenwerkende topografische tekenaars benaderd moeten worden, aangezien het naast elkaar gezeten of staand uittekenen van hetzelfde topografische onderwerp een zeer gebruikelijke praktijk was.³⁸

De twee andere schetsboekjes

In alle vier tot dusverre behandelde schetsboekjes komen – op één uitzondering na³⁹ – slechts opschriften voor in de hand van Abraham de Haen. Op grond van dit zeer consistente bewijs konden deze vier boekjes aan De Haen worden toegeschreven. De nieuwe toeschrijving werd volledig bevestigd door de conclusies getrokken uit de aantekeningen van Schoemaker en De Haen, en uit een kritische vergelijking van een aantal uitgewerkte tekeningen van Pronk met schetsen in een der boekjes. Ongetwijfeld zal toepassing van deze laatste twee methoden bij de andere schetsboekjes tot een soortgelijk resultaat kunnen leiden.

De toeschrijving van de twee nog niet behandelde boekjes is echter meer problematisch. Schetsboekje I wijkt in datering en tekenstijl af van de vier andere oblong boekjes. De tekeningen in schetsboekje I dragen de jaartallen 1723 en 1724,⁴⁰ en stammen daarmee

uit een periode waaruit mij van Pronk geen topografische tekeningen bekend zijn en waarin De Haen net met tekenen in dat genre was begonnen.⁴¹ De tekenstijl, in de weergave van de gebouwen zeker krachtig en trefzeker maar in de bomen merkwaardig krasserig, herinnert niet of nauwelijks aan wat De Haen in die jaren tot stand bracht (afb. 12). Inderdaad bewijst vergelijking van de onderwerpen die in beeld zijn gebracht met hetgeen De Haen aantekende in zijn exemplaar van Smids' *Schatkamer* dat hij niet degene was die het schetsboekje in 1723–'24 gebruikte.

Over vijf in het boekje voorkomende schetsen zwijgt De Haen in zijn notities geheel en al.⁴² Van het huis Rampenbosch vermeldt hij wel tekeningen – vier zelfs – maar die zijn alle door andere kunstenaars; tevens zegt hij dat hij zelf pas in augustus 1727 bij dit huis was: *gelijk ik dat op den 23 augustús 1727 bezag en van verre afschetste, ik bewaare vier naauwkeurige tekeningen van dit slot zynde de eene door C:P: in den jaare 1725, en de drie overige in den jaare 1724 door A:M: netjes naar 't leeven gedaan.*⁴³ In schetsboekje I komen nu juist drie schetsen van Rampenbosch voor, één 1723 gedateerd, één 1724 en één zonder jaartal. Zijn dit wellicht zelf de drie bedoelde tekeningen door A:M: netjes naar 't leeven gedaan of zijn het wellicht de schetsen waarop die drie tekeningen gebaseerd waren? Hoe ook, het verband lijkt zeer aannemelijk wanneer we bedenken wie achter deze initialen schuilgaat: dat kan niemand anders zijn dan De Haens jeugdviend Abraham Meyling of Meylinq.⁴⁴ Deze toeschrijving van de drie schetsen – en daarmee van het hele schetsboekje – geeft tegelijk een eenvoudige verklaring voor het feit dat het later in bezit van De Haen is gekomen, zoals duidelijk blijkt uit de notities op het schutblad, achterin het boekje en op het achterplat. Op het schutblad staat een nummering in zijn hand en dezelfde overeenkomst tussen Pronk, Spilman en De Winter als in de schetsboekjes II, III en IV, gedateerd 11 februari 1749, een half jaar na De Haens overlijden. Achterin het boekje begon De Haen een alfabetische lijst van topografische tekeningen en op het achterplat tenslotte is

Afb. 12. Abraham Meyling, *Het huis Egelenburg*, 1724. Loodstift, pen en penseel in grijs, in schetsboekje 1, 124 x 181 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

met potlood in achttiende-eeuwse hand *dehaan* geschreven.⁴⁵ Tevens lijken enkele schetsen in loodstift in het boekje door De Haen te zijn getekend.⁴⁶ Het lijkt dus gerechtvaardigd om dit schetsboekje toe te schrijven aan Abraham Meyling en om De Haen als tweede bezitter ervan aan te wijzen.⁴⁷ Het in 1970 verworven schetsboekje, dat tot nu toe als enige van de zes aan De Haen was toegeschreven, verschilt in formaat en wijze van gebruik van de andere boekjes. Het heeft een staand formaat en de schetsen vullen merendeels twee tegenoverliggende bladzijden geheel of vrijwel geheel (zie ook afb. 20, 21 en 23). Dit komt in de oblong boekjes weinig voor.⁴⁸

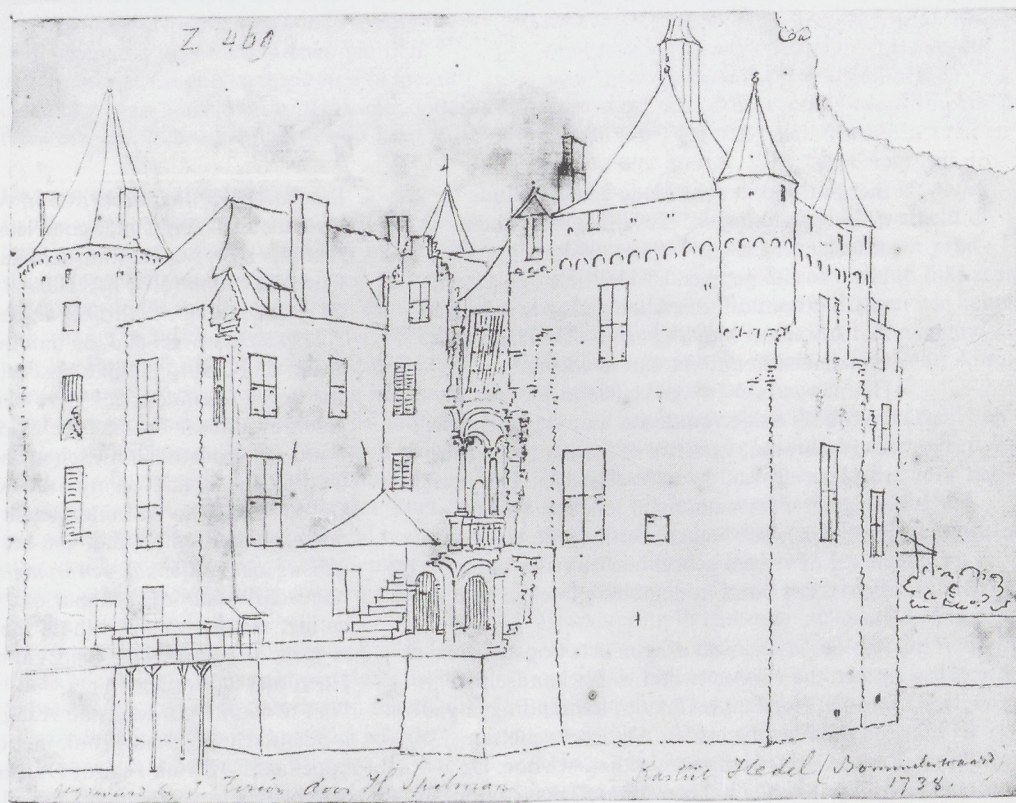
Van de 30 schetsen dragen er 25 opschriften in pen die zonder twijfel in het handschrift van De Haen zijn. Het zijn aanduidingen van één of enkele woorden. Op twee schetsen komen geen plaatsaanduidingen voor. De drie resterende hebben die wel, maar nu in

loodstift.⁴⁹ Het handschrift van twee van deze opschriften – één is niet goed leesbaar – verrast ons zeer: het is onmiskenbaar dat van Cornelis Pronk (afb. 13). Helaas zijn op de 25 schetsen met opschriften in pen door De Haen slechts tweemaal, en dan nog zeer zwak, de oorspronkelijke opschriften in loodstift terug te vinden; ook deze beide zijn geschreven door Pronk.⁵⁰ De zesde en laatste notitie in loodstift in dit schetsboekje geeft de duidelijkste aanwijzing over de tekenaar. Op de schets van de buitenplaats Overton noteerde deze op het dak van het huis als geheugensteuntje: *dak een wynig lager*.⁵¹ Het handschrift is onmiskenbaar dat van Pronk, en hier moeten we dat van de spelling ook zeggen: de schrijfwijze *wynig* zal men bij De Haen niet aantreffen.⁵²

Niet te beantwoorden is de vraag wie de loodstiftschetsen van Pronk met de pen heeft opgehaald – Pronk zelf, of De Haen die de opschriften in pen schreef. Vergelijking met

Afb. 13. Cornelis Pronk, *De Monnikendammer Poort te Edam*, ca. 1727. Loodstift, pen in grijs, 95 x 156 mm, in schetsboekje op een gedeeltelijk afgescheurde bladzijde (fol. 21). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 14. Cornelis Pronk, *Het kasteel te Hedel, gezien op de voorzijde*. Loodstift, pen in grijs, 154 x 199 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

de reeds ter sprake gekomen serie Brabantse gezichten (afb. 4 en 18)⁵³ met opschriften in loodstift door Pronk en opschriften in pen door De Haen, zou logischerwijs doen kiezen voor De Haen. Maar de stilistische verschillen tussen enerzijds de schetsboekbladen waarop zowel loodstift als pen van Pronk zijn, en anderzijds de schetsen in de vier boekjes van De Haen wijzen meer in de richting van Pronk zelf.

Eén van de zes schetsboekjes, juist het enige dat aan De Haen was toegeschreven, blijkt van Cornelis Pronk te zijn. Onze laatste vraag moet dan ook luiden: zijn er duidelijke stijlverschillen aan te wijzen tussen de schetsen in dit boekje en die in de vier boekjes van De Haen?

Stijlverschillen in de schetsen

Omdat werd aangenomen dat de schetsboekjes I-IV van de hand van Pronk waren, zijn verdere toeschrijvingen van losse schetsboekblaadjes vanzelfsprekend daarop gebaseerd. Wellicht speelt ook mee dat men meende geen schetsen van De Haen te kennen en daarom dergelijk werk eenvoudigweg op Pronks naam zette. In vele, zo niet in alle collecties is werk van verschillende achttiende-eeuwse topografen onder de naam van Pronk terug te vinden. Geen wonder ook dat men op naam van De Haen in het Rijksprentenkabinet geen enkele schets aantreft: al zijn schetsen worden bewaard als Pronk. Na herordening blijken daar nu van De Haen 279 gezichten in de schetsboekjes, alsmede 26 losse schetsbladen te zijn.⁵⁴ Van Pronk zijn er 30 gezichten in het schetsboekje en 17 losse bladen.⁵⁵ De tijd lijkt rijp voor een stilistische afbakening van beider schetsen, zij het vooralsnog op basis van deze in aantal zeer ongelijke groepen werk. Daarbij moeten de door Pronk of De Haen opgewerkte tekeningen in Pronks schetsboekje buiten beschouwing blijven. Voor deze karakterisering resten ons derhalve in het Rijksprentenkabinet 17 schetsen van Pronk tegen 305 van De Haen, een verhouding 1:18 en voldoende reden voor groot voorbehoud.

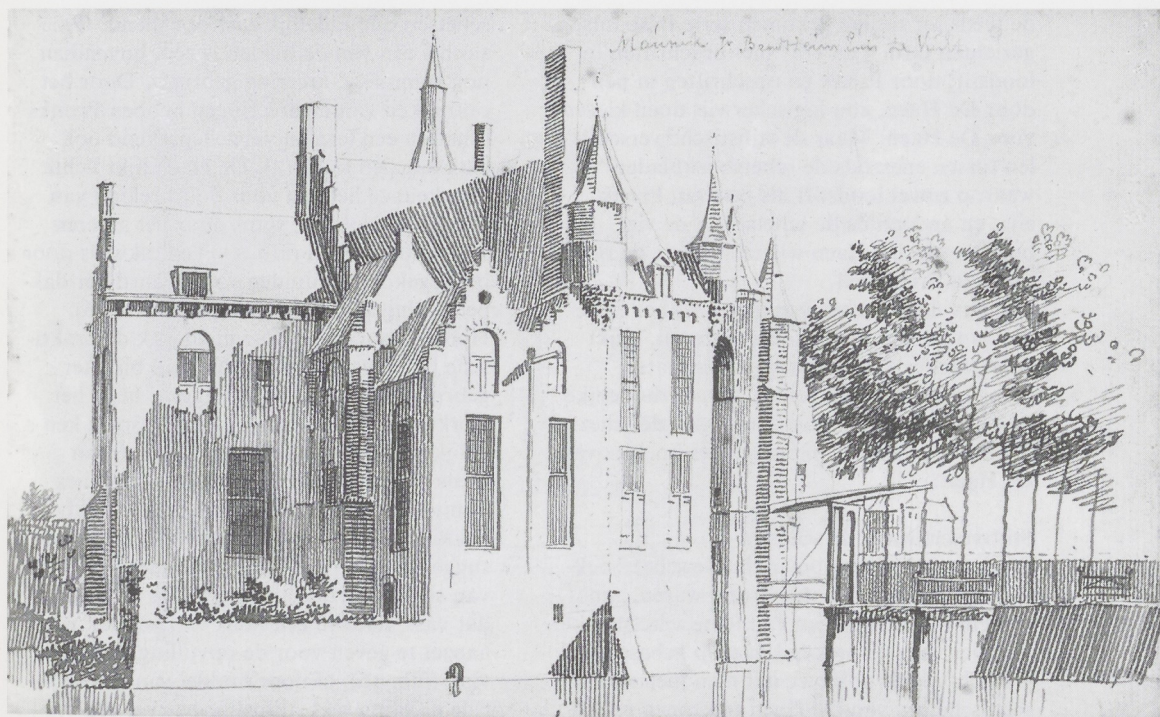
Desondanks springen meteen verschillen in het oog. Allereerst is, afgezien van de bladen met wassing, de 'kaalheid' van al Pronks

schetsen onmiddellijk zeer opvallend. Op slechts één van de bladen is een, bovendien nog summier, arcering gebruikt. Door het ontbreken van de arceringen hebben Pronks schetsen een leeg en vanzelfsprekend ook vlak aanzien (afb. 14). De Haen lijkt lichte voorkeur te hebben voor doorbreking van lege grote vlakken, soms door het arceren van muurvlakken (afb. 15)⁵⁶ en dikwijls door het afgekort aanduiden van de aard der dakbedekkingen van de gebouwen (afb. 16). Hoewel daaraan ongetwijfeld ook de praktische reden van betrouwbaarheid bij later gebruik ten grondslag zal liggen, blijft het merkwaardig dat Pronk aan dit aspect kennelijk weinig waarde hechtte. Op 16 van diens 17 los bewaarde schetsboekblaadjes komt geen aanduiding van het type dakbedekking voor en in het overblijvende geval suggereerde hij een pannendak door middel van een zeer wijde arcering.⁵⁷ De Haen deed dat vaak door in een hoek van het dak een aanzet te geven voor de opvulling van het vlak (afb. 16), of door middel van een verticale arcering met stippellijnen over een gedeelte van het dak of over het hele dak (afb. 17). Die eerste manier van doen treffen we zelfs aan bij de door hem in pen opgehaalde schetsen van Pronk (afb. 18). Leien daken geeft hij op schetsen in pen meestal zeer summier weer door enkele korte lijntjes in kruisarcering.

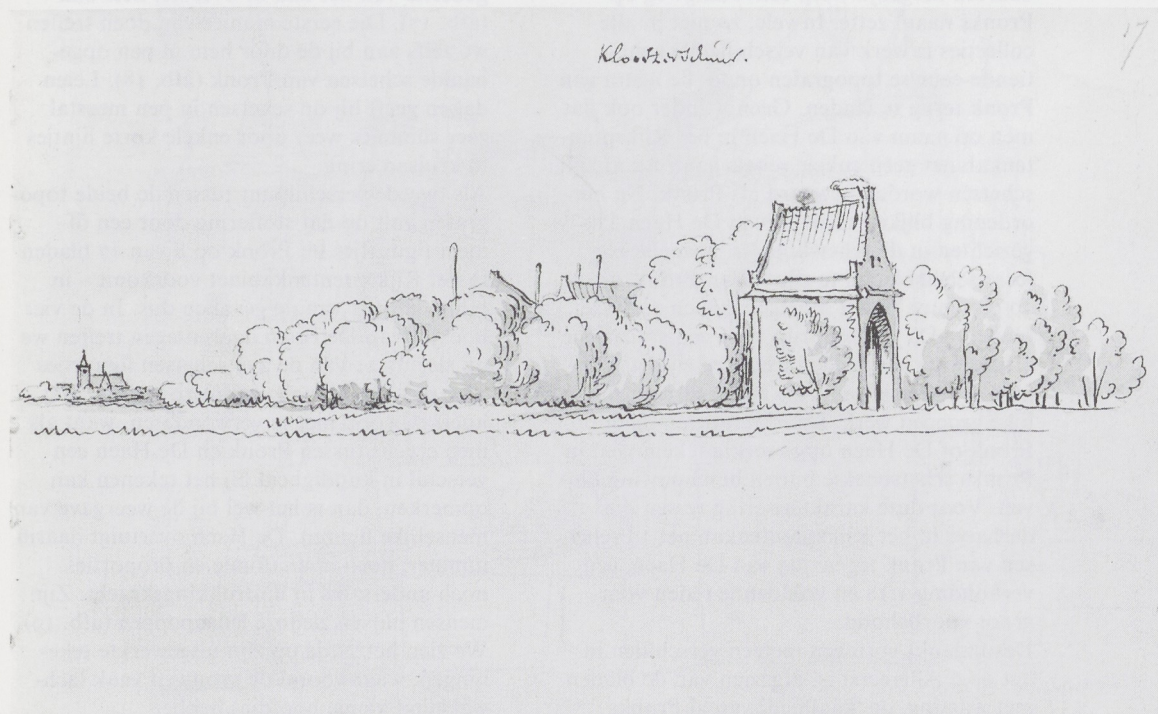
Als tweede verschilpunt tussen de beide topografen valt op dat stoffering door een of meer figuurtjes bij Pronk op 8 van 17 bladen in het Rijksprentenkabinet voorkomt – in bijna de helft van de gevallen dus. In de vier boekjes van De Haen daarentegen treffen we op slechts 21 van de 279 schetsen figuurtjes aan, in verhouding zesmaal zo weinig. Dat hoeft ons ook niet te verwonderen, want als men ergens tussen Pronk en De Haen een verschil in kundigheid bij het tekenen kan opmerken, dan is het wel bij de weergave van menselijke figuren. De Haen overtuigt daarin nimmer, noch in anatomie en proporties, noch anderszins in uitdrukingskracht. Zijn mensen blijven ziellose ledenpoppen (afb. 19). We zien hetzelfde op zijn uitgewerkte tekeningen, waar vooral de vrouwen vaak lachwekkend kleine hoofdjes hebben.

Afb. 15. Abraham de Haen, Het kasteel Maurik, ca. 1732. Loodstift, pen in bruin, in schetsboekje, 129 x 208 mm (fol. 20). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

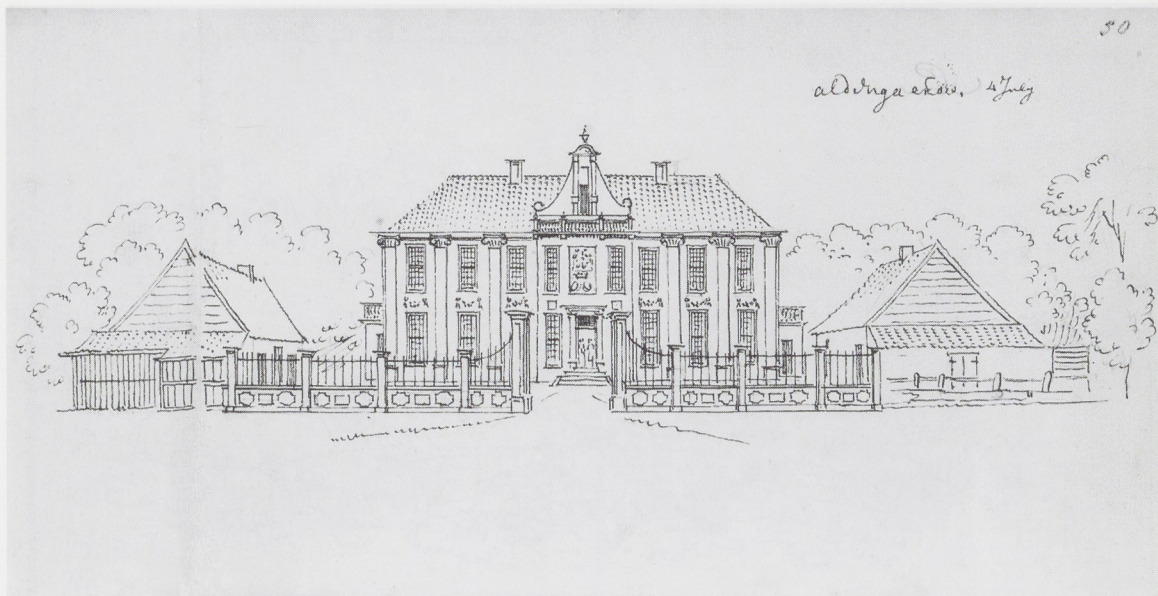
Afb. 16. Abraham de Haen, De poort van Klooster-schuur, 1731. Loodstift, pen in grijs, penseel in bruin, in schetsboekje III, 115 x 182 mm (fol. 17). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 17. Abraham de Haen, *Het huis Oldengarde bij Dwingelo*, 4 juli 1732. Loodstift, pen in grijs, in schetsboekje IV, 128 x 206 mm (fol. 49verso-50). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 18. Cornelis Pronk, *opgehaald door Abraham de Haen, Het huis Bruininkhuizen bij Baarle-Nassau*, 7 augustus 1729. Loodstift, pen in grijs, 153 x 202 mm. Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 19. Abraham de Haen, *Hunebed bij Havelte*, 4 juli 1732. Loodstift, pen in grijs, in schetsboekje IV, 128 x 206 mm (fol. 36). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Juist in de stoffering van zijn topografische tekeningen kon Pronk, die een degelijk portretschilder en tekenmeester was, zijn kracht en meer uitgebreide opleiding laten blijken. Hij deed dat dan ook graag. Op de uitgewerkte tekeningen uit zijn vroege periode (1725–28) wemelt het vaak van de mensen. In zijn latere werk is de stoffering meestal ingetogener, maar altijd even overtuigend. Helaas laten de losse schetsboekblaadjes in het Rijksprentenkabinet alleen kleine figuurtjes zien. Maar in zijn schetsboekje komen we éénmaal een wat grotere figuur tegen – en die is ongetwijfeld van zijn hand (afb. 20). Zou dan toch ook de uitwerking in pen aan Pronk te danken zijn?

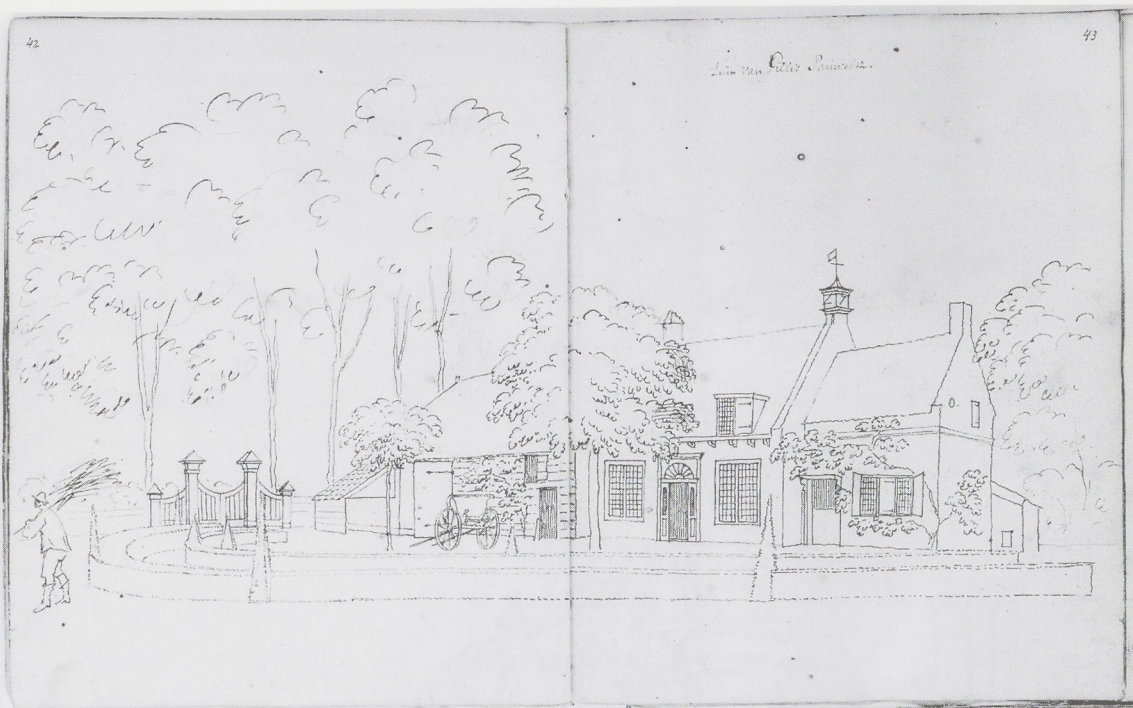
Laten we voor de beantwoording van die vraag tot slot nog eens een blik in zijn schetsboekje werpen, gewapend met onze voorlopige kennis over het al dan niet gearceerd zijn van muurvlakken en over het verwijzen naar het type dakbedekking. Het valt direct op dat zowel De Haens arceringen als zijn afgekorte aanduidingen voor dakbedekkingen op alle 30 schetsen in het boekje ontbreken. Daarentegen komt acht keer een volledig uitgetekend pannendak voor en drie keer een leien dak (afb. 13, 21, 22 en 23). Op

dergelijke wijze uitgebeelde daken komen in geen van de 305 schetsen van De Haen in het Rijksprentenkabinet voor! Hierdoor lijkt het mogelijk om het schetsboekje, hoewel onder voorbehoud, in zijn geheel te bestempelen als werk van Pronk, zowel wat betreft de loodstiftschetsen naar de natuur als het ophalen ervan met de pen. Karakteristiek voor Pronk zou dan een opmerkelijke leegheid bij zijn schetsen zijn: zelden een arcering van muurvlakken, en met slechts af en toe een dakbedekking bij gebouwen, maar in die gevallen is dan het hele vlak ingevuld. Zijn figuren zijn krachtiger en overtuigender getekend dan die van De Haen. Kenmerkend voor De Haen zijn de eigenaardige 'afkortingen' in de uitbeelding van pannen- en leien daken, het niet voorkomen van een volledige weergave daarvan, een zekere voorliefde voor arcering van muurvlakken en een zwakke uitbeelding van de menselijke figuur.

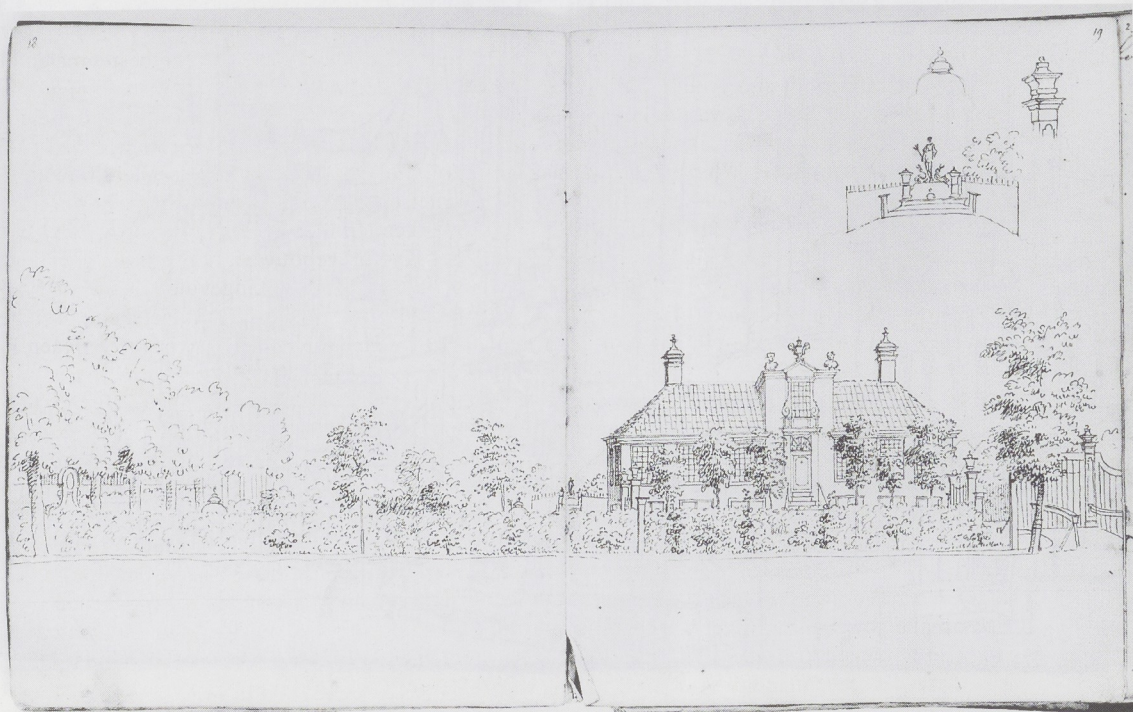
Het is te verwachten dat aan de hand van de hierboven besproken karakteristieken in diverse collecties een begin kan worden gemaakt met het scheiden van het werk van Cornelis Pronk en Abraham de Haen. Dat zal er zeker toe kunnen leiden dat onze eerste aanzet tot een onderscheiding van de schet-

Afb. 20. Cornelis Pronk, 'Tuin van Gilles Pauwelsz.', ca. 1727. Loodstift, pen in grijs, in schetsboekje, 190 x 312 mm (fol. 42-43). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

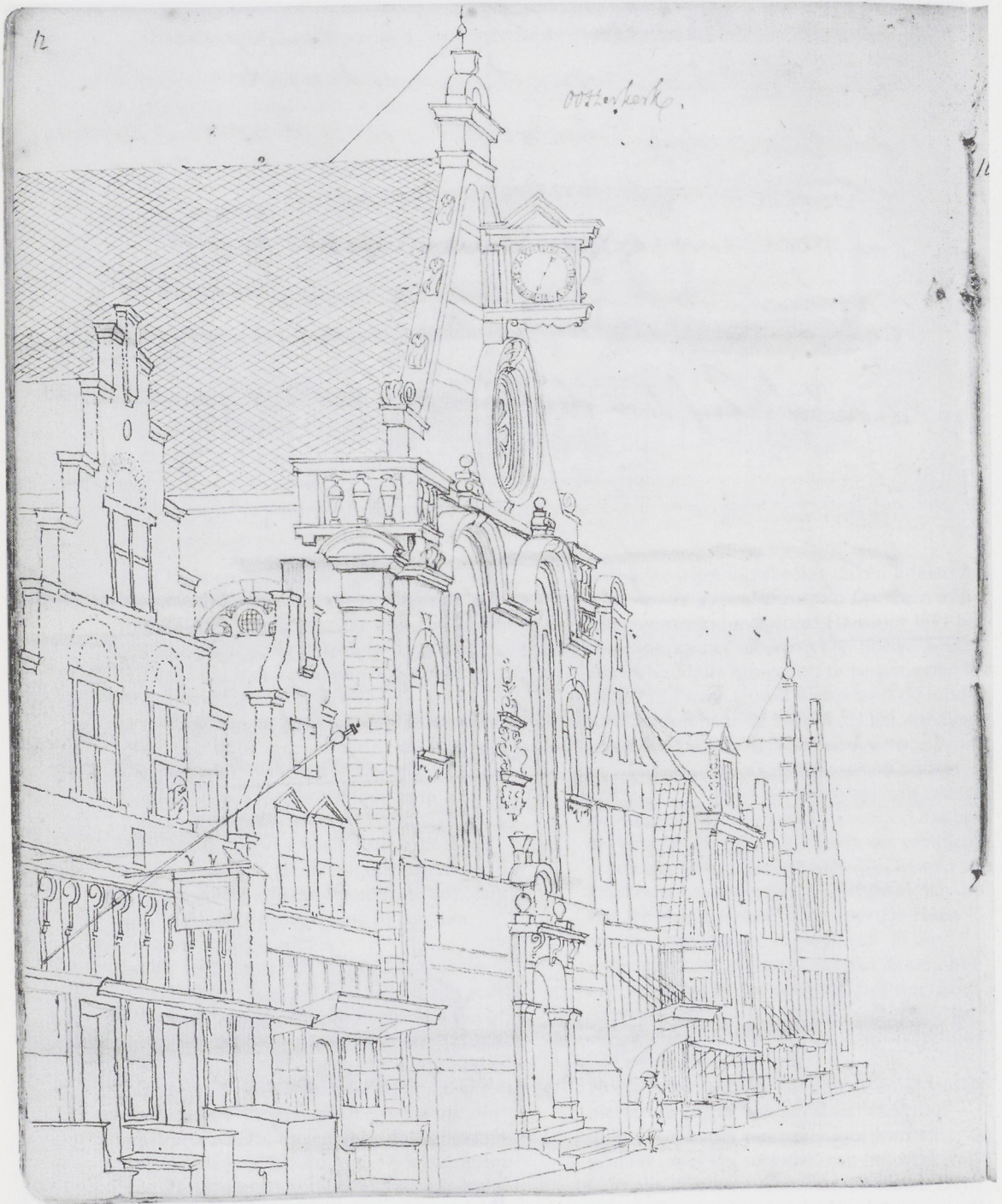

Afb. 21. Cornelis Pronk, Westfrieze buitenplaats, ca. 1727. Loodstift, pen in grijs, in schetsboekje, 190 x 312 mm (fol. 18-19). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

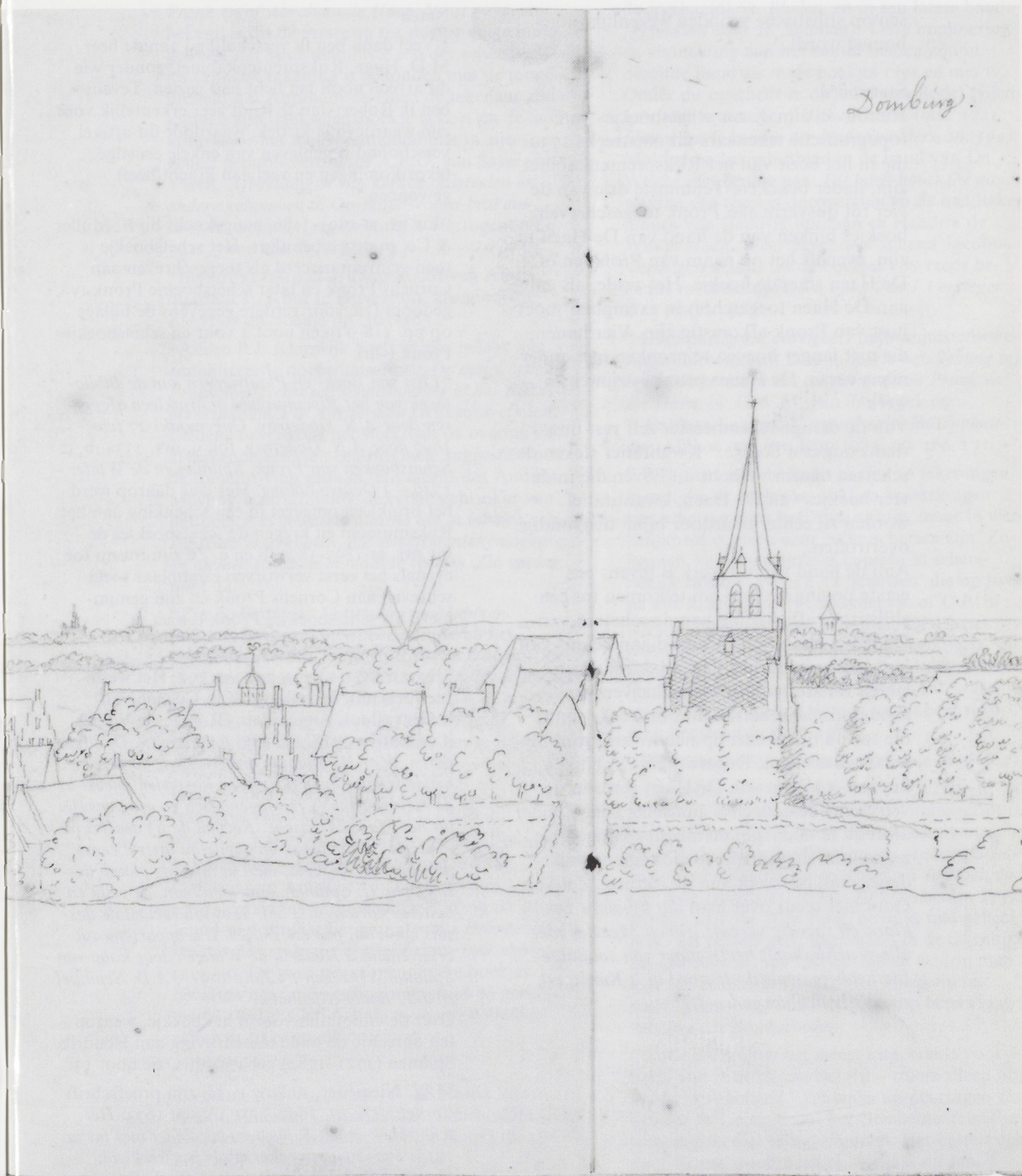

Afb. 22. Cornelis Pronk, *De Oosterkerk te Hoorn*, ca. 1727. Loodstift, pen in grijs, in schetsboekje, 190 x 156 mm (fol. 12). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum, Amsterdam.

Afb. 23. Cornelis Pronk, *Gezicht op Domburg, detail*.
Loodstift, pen in grijs, in schetsboekje, 190 x 312 mm
(fol. 54-55). Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum,
Amsterdam.

sen op stilistische gronden wezenlijk uitgebouwd wordt.⁵⁸

Slotwoord

Hierboven zijn de zes schetsboekjes van topografische tekenaars uit omstreeks 1730 die in het bezit van het Rijksprentenkabinet zijn, nader bekeken. Tenminste drie van de vier tot dusverre aan Pronk toegeschreven boekjes blijken van de hand van De Haen te zijn, evenals het op naam van Pronk en/of De Haen staande boekje. Het zesde, als enige aan De Haen toegeschreven exemplaar moet juist van Pronk afkomstig zijn. Vier hanen, die niet langer hoeven te pronken met anderen veren: De Haens pronk is zijn eigen werk!

Van de deftige tekenmeester zelf rest ons thans nog één boekje.⁵⁹ Kwalitatief steken de schetsen daarin wellicht uit boven die in de vier boekjes van De Haen; kwantitatief worden zij echter daardoor bijna tienvoudig overtroffen.

Aan de hand van dit werk is tevens een eerste poging gedaan om te komen tot een stilistische afbakening van de schetsen van De Haen en Pronk. Gepaard aan kennis van hun beider handschriften zal dat kunnen leiden tot zorgvuldiger toeschrijven van topografische schetsen uit omstreeks 1730, die tot nu toe te snel op naam van Pronk kwamen te staan. Ongetwijfeld zal blijken hoeveel schetsen van De Haen reeds in de verschillende collecties aanwezig zijn. Zonder afbreuk te doen aan de meester kunnen we zeggen dat de tijd rijp is voor een herwaardering van het werk van de leerling. Zei Van Gool niet reeds over hem *dat hy, door zyn kloek en vaerdig vernuft, zynen Meester niet alleen achterhaelt heeft, maer van zommige Liefhebbers geoordeelt word in 't Kunstperk voorby te hebben gedraeft?*⁶⁰

Noten

* Veel dank ben ik verschuldigd aan de heer M.D. Haga, Rijksprentenkabinet, zonder wie dit artikel nooit het licht had gezien. Tevens ben ik Robert-Jan te Rijdt zeer erkentelijk voor zijn waardevolle kritiek, waardoor dit artikel verschoond is gebleven van enkele ernstige tekortkomingen en veel aan kracht heeft gewonnen.

¹ Inv.nr. BI-1891-3186, aangekocht bij F. Muller & Co. in december 1891. Het schetsboekje is toen geïnventariseerd als toegeschreven aan Cornelis Pronk en later schetsboekje Pronk IV gedoopt (zie voor verdere gegevens de bijlage op pp. 118-119 en noot 2 voor de schetsboekjes Pronk I-III).

² *Lijst van Boek- en Plaatwerken aan de Bibliotheek van het Rijksmuseum in bruikleen afgegeven door A.N. Godefroy. Opgemaakt 27 febr' 1896 door A.N. Godefroy*, fol. 9, nrs. 233a, b, c: *Schetsboeken van Pronk, Spilman en de Winter - 1749 - 3 Octavo oblong*. Het jaar daarop werd het bruikleen omgezet in een schenking aan het Rijksmuseum en kregen de schetsboekjes de inv.nrs. BI-1897-387a, b en c. Ze zijn tot nu toe evenals het eerst verworven exemplaar toegeschreven aan Cornelis Pronk en zijn genummerd als schetsboekjes Pronk I, II en III.

³ Zie voor dit boekje pp. 101-103.

⁴ Inv.nr. RP-T-1918-A-230 t/m 294. Het werd verworven in de veiling J.F.L. Coenen van 's Gravesloot, Amsterdam (R.W.P. de Vries) 5 november 1918, nr. 763: *H. SPILMAN. Onuitgegeven, door H. Spilman omstreeks 1750 geteekende schetsen van dorpen en kasteelen, meest in de meyerie van 's Hertogenbosch en eene enkele uit het Maas-Waalsche. Recueil de 63 dessins ou esquisses, à la plume, en partie au lavis d'encre de Chine ou de sépia, ou à la mine de plomb dessinés par H. Spilman dans un album, de vélin en boîte de carton. in 4 obl. Tres joli recueil de dessins qui n'ont pas été gravés. Il a appartenu successivement à Hendrik de Winter (door koop van Spilman verkregen 23 Juny 1791), A.D. Schinkel en J.T. Bodel Nijenhuis*.

Over de annotaties voorin het boekje, waarop ten onrechte de oude toeschrijving aan Hendrik Spilman (1721-1784) gebaseerd is, zie noot 13.

⁵ J.W. Niemeijer, stelling IV bij zijn proefschrift *Cornelis Troost, 1697-1750*, Assen 1973: *Het schetsboek in het Rijksprentenkabinet met inv.nr. 1918: 230-294, aangekocht als het werk van Henricus Spilman en als zodanig in de literatuur bekend, is zeker niet van diens hand en kan met meer recht worden toegeschreven aan Cornelis*

Pronk en/of Abraham de Haen. Voor zover mij bekend is dit de eerste en tot dusver enige maal geweest dat voor tenminste een der schetsboekjes expliciet rekening is gehouden met de mogelijkheid dat Abraham de Haen de tekenaar zou kunnen zijn. Het schetsboekje is kort na de aankoop door het Rijksprentenkabinet in zijn geheel gepubliceerd door A.F.O. van Sasse van Ysselt, *Afbeeldingen van kerken, kasteelen en andere gebouwen in Oostelijk Noord-brabant door H. Spilman*, eerste stuk, 's-Hertogenbosch 1921; tweede stuk, *ibidem*, z.j.

⁶ Inv.nr. RP-T-1970-4, aangekocht van Antiquariaat F. Knuf te Hilversum, als anoniem. Zie voor dit boekje pp. 103-105.

⁷ Alleen P.J. Klapwijk heeft in zijn helaas niet gepubliceerde doctoraalscriptie *De aan Cornelis Pronk toegeschreven schetsboekjes in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam* (Rijksuniversiteit Leiden, 1985) voor het sterk van de overige vier afwijkende boekje I een originele suggestie voor de toeschrijving gedaan. Hij meent dat Andries Meyling waarschijnlijk de eerste gebruiker van het boekje is geweest, *waarna het in handen van De Haen is gekomen, die er zelf aantekeningen en nieuwe schetsen in maakte* (p. 93). Zie verder noot 44.

⁸ Zie: S. Feitama, *Notitie der teekeningen* (manuscript-inventaris, berustende bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag), p. 19: *Gezichten van Heerenhuizen op de Auctie van Abr. de Haen, voor my gekocht, of overgenomen in februari 1749*. Vriendelijke mededeling Robert-Jan te Rijdt.

⁹ Veiling Aldert Pronk, Amsterdam (P. Slagregen, H. de Winter en J. Yver) 24 februari 1772, catalogus van tekeningen, p. 13, Letter E.

¹⁰ Veiling J.H. Troost van Groenendoelen en J. Versteegen, Amsterdam (P. v.d. Schley, C. Ploos van Amstel en J. Yver) 27 juni 1796 e.v.d., catalogus van tekeningen, p. 39. Ik kom echter niet uit met het aantal *stuks Dorpgezichten* dat de catalogus opgeeft: ruim 100 resp. ruim 50. De twee meest incomplete boekjes bevatten naar mijn telling nog altijd 79 gezichten (I: 18 stuks, IV: 61), de twee vrij volledige zelfs 154 (II en III elk 77).

¹¹ *Ibidem*, p. 38.

¹² Veiling A.B. Roothaan, B. de Harde Swart, A.G. Calmer en C. Andriessen, Amsterdam (J. de Vries, A. Bronggeest en C.F. Roos) 16-18 november 1847.

¹³ Bovenaan het schutblad staat in bruine pen: *No: IX. 68. Bladen.* [laatste cijfer en woord

doorgehaald] 63. *Bladen.* en in een latere hand: (*geteekent door H. Spilman*). Deze nummering en vermelding van het aantal bladen zijn in dezelfde hand als in de boekjes I tot en met IV. Onder dit opschrift in de hand van Bodel Nijenhuis met bruine pen: *H.S., geb. te Amst. 1721 (Immerzeel, Levens der Ned. Schilders, III. 104)*. Midden op het schutblad in de hand van De Winter met bruine pen: *Dit boek hoort toe aan*, waarna een regel is opengelaten en de handtekening van Hendrik Spilman en Hendrik de Winter staan. Weer daaronder schreef Jacobus Versteegen de ons uit de boekjes I-IV reeds bekende mededeling: *Door koop aan J Versteegen d 13 Juny 1791*.

¹⁴ Deze paragraaf corrigeert mijn onjuiste beweringen hieromtrent in mijn *Korte handleiding bij het onderscheiden der tekeningen van Pronk en De Haen*, in: H.W.M. van der Wyck en J. Enklaar-Lagendijk, *Overijsselse buitenplaatsen*, Alphen aan den Rijn 1983, pp. 168-171.

¹⁵ Wel dient men bedacht te zijn op tekeningen in pen die de suggestie wekken opwerkingen van schetsen naar het leven te zijn, maar in werkelijkheid copieën naar zulke schetsen zijn. Zo kennen we een grote serie copieën in schetsboekje III (fols. 35-71): 37 'schetsen' die op twee na alle keurig gemerkt zijn met *cp.* of *C.P.* in het opschrift - de aanduiding die De Haen steeds gebruikte op uitgewerkte tekeningen wanneer die gedaan zijn naar Pronk; zie *Kasteleyn, op.cit.* (noot 14). Ook zonder dat 'waarmerk' moeten we met deze mogelijkheid rekening houden (zie noot 22).

¹⁶ Bibliotheek Rijksmuseum, inv.nr. BI-1896-4047.

¹⁷ Deventer, Athenaeumbibliotheek, hs. II, nr. 35. De naam 'Memoriaal' die aan dit manuscript is gegeven door A.J. Gevers en A.J. Mensema, *Over de hobbelde bobbelde heyde. Andries Schoemaker, Cornelis Pronk en Abraham de Haen op reis door Overijssel, Drente en Friesland in 1732*, Alphen aan den Rijn 1985, p. 19, is niet geheel juist: het betreft geen memoriaal in de eigenlijke zin des woords, een aantekenboek waarin men lopende zaken vermeldt, maar alfabetische naamlijsten van huizen met daarop betrekking hebbende bijzonderheden.

¹⁸ Tot onze spijt is het meest uitgebreide voorbeeld van Pronks handschrift - thans alleen nog in afschrift bekend - ondanks naspeuringen van de heer B. Gerlagh van het Gemeentearchief te Amsterdam niet teruggevonden. Het betreft een door Pronk geschreven reisverhaal uit juni 1731, vijf pagina's lang, in een schetsboekje van zijn hand. Dit boekje is in bezit geweest van

Jhr. Rudolf Carel Six van Vromade (1865–1915) en afgeschreven door Jhr. Mr. Johan Ferdinand Backer (1856–1928); dit afschrift is gepubliceerd door S.E. Pronk, 'Cornelis Pronk en zijn reis van Amsterdam naar Kleef in juni 1731', *Pronkstukken. Mededelingenblad van de Stichting Familiearchief Pronk* nr. 6 (1974), december, pp. 139–155. Dat dit schetsboekje van de hand van Pronk is, wordt bewezen door de copieën die De Haen naderhand naar erin voorkomende schetsen maakte – copieën waarop hij met de vermelding *cp 1731* duidelijk maakte wie de schetsen naar het leven had vervaardigd, en wanneer dat gebeurd was (in schetsboekje III). Zie verder noot 59.

¹⁹ L.P. Kasteleyn en M.D. Haga, *Systematische lijst van de topografische tekeningen in de dozen C. PRONK I–X, A. DE HAEN I–II en de tekeningen op B-formaat van Pronk en De Haen in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam*, 1994 (typescript, berustend in het Rijksprentenkabinet).

²⁰ Pronk gebruikte die vorm van de *p* echter zelfs niet consequent voor zijn eigen naam, getuige ook de twee keer dat hij in de hier besproken opschriften bij het schrijven van zijn naam een andere vorm gebruikte. Die andere vorm, met rechte poot, komt sterk overeen met die welke De Haen bijna altijd gebruikte.

²¹ Vaak begint Pronk de letter *t* met een van beneden komend haaltje dat boven aangekomen recht naar beneden gaat om de poot te vormen, en dan weer schuin naar boven (of zelfs bijna recht opzij) gaat, en zo tegelijk een dwarsstreepje vervangt en aansluiting geeft op een eventueel volgende letter. De letter *t* heeft daarom bij Pronk vaak een zigzagvorm. Regelmatig komt ook een dwarsstreepje alleen rechts van de poot voor. De letter *t* kent bij De Haen diverse vormen, alle met een afzonderlijk weergegeven dwarsstreepje vóór en achter de poot. De meest kenmerkende heeft onder aan de poot een omhoog en dan weer naar beneden gaand haaltje (een holle vorm). Bedoeld doorgaand dwarsstreepje komen we echter ook een enkele keer bij Pronk tegen.

²² Zo is het op grond van dit onderscheid mogelijk om in het Rijksprentenkabinet veertien schetsen met opschriften in pen met zekerheid toe te schrijven aan Pronk (zie Kasteleyn en Haga, *Systematische lijst* (noot 19), nrs. 3–5, 7–13, 15, 17–19), vierentwintig op naam van Pronk staande schetsen aan De Haen toe te schrijven (*Systematische lijst*, nrs. 115–120, 122–135, 138–140) en voor een serie van veertien Brabantse gezichten vast te stellen dat ze door Pronk naar het leven zijn gedaan en door

De Haen met de pen zijn opgehaald (*Systematische lijst*, nrs. 180–193).

²³ De informatie die de uitgewerkte tekeningen van De Haen leveren, lijkt erop te wijzen dat hij in 1728 Pronks (eerste) leerling werd. Daarvoor had hij als autodidact reeds een jaar of vijf topografisch getekend, onder invloed van, in samenwerking met en/of als leerling van Abraham Rademaker. Het ophalen in pen van Pronks schetsen, een jaar later, zou in dit verband gezien kunnen worden.

²⁴ Inv.nr. RP-T-1888-A-1721. De Haens schetsmatige copie in pen (Rijksprentenkabinet, inv.nr. RP-T-1888-A-1692) van Pronks schets van de *arkelse poort tot gorkúm* (Rijksprentenkabinet, inv.nr. RP-T-1888-A-1693) draagt als opschrift *arkelse poort te gorkúm*. Voor zover ik weet komt bij De Haen het gebruik van het woord *tot* voor te niet voor. Pronk lijkt beide woorden ongeveer even vaak gebruikt te hebben: in de 40 keer dat ze voorkomen op tekeningen en schetsen in het Rijksprentenkabinet is de verhouding 20:20, zij het bij de schetsen 7:1 ten gunste van *tot*. Let ook op de schrijfwijze *boekie* in het opschrift in een der vier schetsboekjes (afb. 1), vergelijkbaar met *hagie*.

²⁵ Er is slechts één uitzondering, namelijk in schetsboekje II, fol. 28 verso: in loodstift in de hand van Pronk een Latijns opschrift aan het kasteel te Zelhem.

²⁶ Zie voor een complete lijst van de manuscripten van Schoemaker: M.J.C. Otten, 'De Atlas Schoemaker', in: 'Voor Nederland bewaard. De verzamelingen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap in het Rijksmuseum', *Leids Kunsthistorisch Jaarboek* 10 (1995), pp. 179–188.

²⁷ Geloofsgenoot: Schoemaker en Pronk behoorden beide tot het kleine, maar in cultureel opzicht in die tijd vooraanstaande kerkgenootschap der Doopsgezinden. Zie daarvoor mijn 'Opdat de waarheid klaar in uwe tekening spele'. De topografische tekenkunst in de Republiek gedurende het tweede kwart van de 18de eeuw en de theorieën van Newton', dl. II, *Delineavit et sculpsit* 7 (juni 1992), pp. 16–18. Hoewel ik thans het in dit artikel gelegde directe verband tussen Pronks kunst en Newtons theorieën betwijfel, blijft de beschrijving van Pronks milieu vanzelfsprekend zijn geldigheid behouden. *Defiige tekenmeester*: Gevers en Mensema, *op.cit.* (noot 17), p. 73. *Liefhebber der tekenkunst*: *Ibidem*, p. 91. Zie voor hun gezamenlijke reis: *Ibidem*, pp. 9 en 22–37.

²⁸ Het beeld is niet geheel sluitend omdat Schoemaker zelden De Haen als tekenaar noemt – en dan nog alleen wanneer Pronk ter plaatse geen tekeningen gemaakt had – en omdat De Haen af en toe verzuimt te noteren dat een door hem geschetst huis ook door zijn leermeester getekend was. Voor het gedeelte der reis dat het onderhavige schetsboekje beslaat, is het laatste alleen het geval bij de havezate Ansen. Daarentegen kunnen we er uiteraard zeker van zijn dat waar het Memoriaal alleen Pronk als tekenaar vermeldt, De Haen ook werkelijk niet getekend heeft. Overigens blijkt bij vergelijking van De Haens aantekeningen in zijn handexemplaar van de *Schatkamer* met die van zijn Memoriaal – die elkaar wat het Sticht en Salland betreft gedeeltelijk overlappen – dat het Memoriaal vollediger is: bij vijf van de veertien vermeldingen van een huis in beide manuscripten geeft de laatste twee tekenaars, het eerste slechts één.

²⁹ Gevers en Mensema, *op.cit.* (noot 17), p. 147.

³⁰ *Ibidem*, pp. 80 en 85.

³¹ *Ibidem*, pp. 56–60.

³² Dat er in het boekje geen plaats is voor een schets van 't Slot in de Oosterbuurt bij Meppel en voor tenminste vijf schetsen van havezaten bij Olst kan aangetoond worden door een vergelijking van de plaats en het aantal der ontbrekende bladen in het boekje met de reisroute, zoals gereconstrueerd door Gevers en Mensema, *op.cit.* (noot 17), p. 22. De bewijsvoering is echter omstandig en lijkt me in het licht van de hierna aangevoerde bewijzen overbodig. Voor de schets van Rokebosch is in het boekje geen ruimte, daar op die plek, na de schets van de kerk te Nijeveen (fol. 30), met zekerheid geen blad ontbreekt.

³³ De vijftien tekeningen: Kerk te Haskerhorne, Westermeer, Joure, Oudehaske met de kerk van Rottum in 't verschiep, Nijehaske, kerk te Heerenveen, Het huis 'Onima' van voren en van achteren, Het huis van Scheltinga, Het Sloterdijkshuis (alle huizen te Heerenveen), Katlijk, Kerk te Nieuwenhorne, Huis Sevenaer bij Oude horne, Oldeberkoop en Diever. Zie Gevers en Mensema, *op.cit.* (noot 17), pp. 104–123. De schets van Joure is ons trouwens bekend: Gevers en Mensema, *op.cit.* (noot 17), p. 108. Ze is als werk van Pronk te herkennen aan het handschrift van de opschriften in loodstift linksboven. Dat betekent tevens dat, als het boekje van Pronk zou zijn, op de twee ontbrekende bladen tenminste negen gezichten getekend zouden moeten zijn. Vriendelijke mededeling Robert-Jan te Rijdt.

³⁴ Helaas worden De Haens tekenactiviteiten tijdens de reis van 1732 door Schoemaker slechts een enkele maal vermeld, terwijl het bovendien om verwijzingen gaat die buiten het in het schetsboekje vertegenwoordigde traject vallen. Het Memoriaal beperkt zich tot Overijssel en Drente, en dan nog slechts tot de daar uitgetekende huizen. De informatie die we daaruit kunnen verkrijgen is echter wel geheel in overeenstemming met die welke het schetsboekje ons biedt. Alle gezichten die volgens het Memoriaal alleen door Pronk getekend zijn, ontbreken zoals we gezien hebben. Daarentegen zijn op één na alle gezichten die De Haen zegt zelf getekend te hebben wél in het schetsboekje te vinden: De kapel te Welsum (Gevers en Mensema, *op.cit.* (noot 17), p. 54), Dikninge (p. 74), Batinge (p. 126), Ansen (p. 129) en de mogelijk alleen door De Haen getekende huizen Vledderinge (p. 74), Overcinge (p. 88) en Oldengaarde (p. 128). Alleen De Haens schets van het huis Havikshorst (p. 76) mist in het boekje; exact op de plaats waar die zich logischerwijs bevonden moet hebben, is echter een blad uit het schetsboek gesneden, namelijk het eerste blad van het zesde katern, vóór het gezicht te Meppel (fol. 29).

³⁵ Over het nauwkeurige systeem van signeren dat door Pronk en De Haen werd toegepast, zie mijn artikelje uit 1983, *op.cit.* (noot 14).

³⁶ Van Pronk de tekeningen van de kapel te Welsum (Gevers en Mensema, *op.cit.* (noot 17), pp. 54–55), Hasselt (pp. 69–70), Kolderveen (p. 86), Steenwijkerwold (pp. 96–97), Nijeholtwolve (p. 100), Oldeschoot (pp. 101–102), Haskerhorne (pp. 104–105), Westermeer (pp. 106–107) en Diever (pp. 119 en 123). Van De Haen de tekening van Haskerhorne (p. 105).

³⁷ Zie ook A.J. Gevers en A.J. Mensema, *op.cit.* (noot 17), pp. 104–105.

³⁸ We zien het ook bij de tekeningen uit 1749 van Jan de Beijer en zijn toenmalige leerling Pieter Jan van Liender.

³⁹ Zie noot 25.

⁴⁰ Eén van de schetsen is, ongetwijfeld bij vergissing, 1734 gedateerd (fol. 5). Deze verschrijving lijkt onverklaarbaar als we ervan uitgaan dat de opschriften met dateringen inderdaad uit 1723–'24 stammen, maar wordt begrijpelijk als we veronderstellen dat ze later, na 1730, zijn toegevoegd. Een kritische vergelijking van het handschrift met dat in het boekje van De Haen uit 1723 (noot 47) blijft intussen noodzakelijk.

⁴¹ De eerste mij bekende topografische tekeningen van De Haen dateren uit 1722, van Pronk uit 1725.

⁴² Te weten de drie schetsen van huis Koulster bij Heiloo (fol. 5: 1734 gedateerd, fol. 6: 1724 en fol. 15: 1724) en de twee van huis Egelenburg of Ypestein (fol. 7: 1724 en fol. 16: 1723). Bij Koulster tekende De Haen niets aan (doorschoten exemplaar L. Smids, *op.cit.* (noot 16), pp. 182–183).

Hoe voorzichtig we echter moeten blijven in het trekken van vergaande conclusies uit De Haens eigen aantekeningen blijkt uit de door hemzelf gesignde en gedateerde tekening van huis De Koulster uit 1724 in het Prentenkabinet te Leiden! Bij Ypestein meldt hij slechts dat er bij Heiloo twee huizen met de naam Egelenburg liggen (*ibidem*, t.o. p. 156).

⁴³ Doorschoten exemplaar L. Smids (noot 16), t.o. p. 273.

⁴⁴ Klapwijks suggestie dat de initialen *A:M:* op Andries Meyling duiden (zie noot 7), kan niet juist zijn, daar er in de eerste helft der achttiende eeuw in Amsterdam geen Andries, maar wel een Abraham Meyling woonde. Blijkens een gedicht in De Haens posthuum verschenen dichtbundel *Herderzangen en Mengedichten* (Amsterdam 1757, pp. 78–79) was deze een goede vriend van De Haen in diens jeugd. De twee Brammen scheelden maar vier maanden in leeftijd. Naar deze Meyling, die ook relaties onderhield met Andries Schoemaker, en naar zijn schetsboekje en mogelijk ander werk, dient nader onderzoek gedaan te worden. Uit de tekeningen in schetsboekje 1 blijkt immers dat hij zich al op 16-jarige leeftijd tot een zeer bewaam topografische tekenaar had ontwikkeld.

⁴⁵ Het begin van de alfabetische lijst op fol. 19: *Abtspoel van agteren/ van vooren// Adrichem uit Smids/ van vooren/ op de regterzyde/ van agteren deeze Teekening is bij M:// Alkemade bij warmond regterzyde// Albregtsberg regterzijde.* Robert-Jan te Rijdt maakte mij opmerkzaam op de annotatie *dehaan* op het achterplat, waarvoor mijn hartelijke dank.

⁴⁶ Fols. 2 verso, 4, 4 verso, 6 verso en 14.

⁴⁷ Kort geleden dook een hoogst interessant boekje in particulier bezit op, dat zonder twijfel jeugdwerk van De Haen bevat. Het dateert uit exact dezelfde tijd als het besproken boekje van Meyling. Het titelblad vermeldt: *VERBEELDING/ van/ Eenige geheele en vervallen/ Heerehúizen, Slooten, Casteelen, etc./ geleegen in/ De Provincie van/ Zeeland/ ADHP/ ANNO/ 1723.* Het boekje bevatte oorspronkelijk 44 bladen, waarvan twee uitgesneden zijn. Op 42 bladen heeft het 42 tekeningen, waarvan het grootste gedeelte ingeplakt is en voorzien van eigenhandige bijschrijf-

ten op de bladen van het album, terwijl de laatste twee tekeningen, copieën naar tekeningen door Valentijn Klotz uit 1671, sterk afwijken van de overige; deze beslaan (i.t.t. de andere, soms zeer kleine omkaderde tekeningen) twee tegenoverliggende bladen en zijn onmiskenbaar werk van De Haen uit de periode 1730–'35. De overige 40 tekeningen tonen de bekende stilistische diversiteit van zijn vroege periode vóór hij bij Pronk in de leer kwam, en tevens de afwijking in stijl van schetsboekje 1. Vermoedelijk zijn alle afbeeldingen copieën. Afgebeeld zijn gezichten uit Zeeland, op zeven na huizen, de overige stadsgebouwen.

Dit opnieuw boven water gekomen schetsboekje (vermeld in de veilingcatalogus J.A. Alberdingk Thijm, 21–23 april 1890, nr. 2886) verdient, zeker in relatie met het boekje van Meyling, ten volle onze aandacht als het vroegst bekende werk van Abraham de Haen.

⁴⁸ In het vrijwel compleet bewaard gebleven schetsboekje II zijn van de 77 gezichten er slechts 4 getekend over dubbele pagina's. Ook in de andere boekjes komen deze 'brede' gezichten weinig voor.

⁴⁹ Geen plaatsaanduidingen hebben de schets van de Noord-Hollandse buitenplaats op pp. 18–19 en het Amsterdamse stadsgezicht op pp. 84–85. De aanduidingen in loodstift vinden we op p. 21 (afb. 8), p. 35 midden (*zirkzee*) en 35 onder (*ouderkerk*).

⁵⁰ Pp. 44–45 boven (*willemstad*) en 45 midden (*ooltjes* [...]).

⁵¹ P. 80.

⁵² Het opschrift op p. 21 (afb. 8) luidt *monnikkendammer poort tot Edam*. Zoals gezegd in noot 24, is mij van De Haen ook het gebruik van *tot voor te* niet bekend.

⁵³ Zie noot 22.

⁵⁴ Zie voor de aantallen schetsen in de respectievelijke boekjes de bijlage. Van de 26 losse bladen zijn er in noot 20 reeds 24 genoemd; de twee zonder opschrift resp. met onduidelijk opschrift in de hand van De Haen vinden we in de *Systematische lijst* (noot 19) onder de nummers 121 en 137.

⁵⁵ In noot 22 zijn van die 17 bladen er reeds 14 genoemd; de overige drie zijn de nrs. 2, 6 en 16 van de *Systematische lijst* (noot 19).

⁵⁶ Dat het gebruik van deze parallelle arcering het alleenrecht van De Haen was en als het ware zijn handtekening, hebben kennelijk Gevers en Mensema gemeend, want alle vijf de keren dat deze arcering in schetsboekje IV voor-

komt, schrijven ze de desbetreffende schets niet aan Pronk, maar aan De Haen toe; zie Gevers en Mensema, *op.cit.* (noot 17), p. 25 (Garderen), p. 29 (Veessen), p. 74 (Vledderinge), p. 90 (huis van de ritmeester van Bentheim) en p. 97 (Bladijke). Toch maakte ook Pronk er af en toe gebruik van, zowel in zijn uitgewerkte tekeningen als in zijn schetsen. Van het eerste zijn fraaie voorbeelden de twee grote, ongesigneerde tekeningen van de ruïne der abdij te Rijnsburg in het Prentenkabinet te Leiden (inv.nrs. AW 527 en PK 69/203); van het laatste de twee schetsen van Westhoek (kerk en huis Rozen-daal), eveneens in Leiden (inv.nrs. AW 1326 en AW 1327). Deze twee schetsboekbladen dragen zeer duidelijke opschriften van Pronk in zowel loodstift als pen.

⁵⁷ Inv.nr. RP-T-1888-A-1668.

⁵⁸ Zo is hier niet gekeken naar de manier waarop het beeldvlak gevuld is, de hoek waaronder de gebouwen uitgetekend zijn en het perspectief. Ook heb ik de onuitgewerkte loodstiftschetsen van Pronk en De Haen niet in de bespreking kunnen betrekken, omdat mij op dit moment van Pronk slechts enkele voorbeelden daarvan bekend zijn. Voorzichtigheid met toeschrijvingen van schetsen op louter stilistische gronden blijft vooralsnog geboden.

⁵⁹ In noot 18 is reeds een tweede, thans niet meer te localiseren schetsboekje ter sprake gekomen. Daar is ook gesteld dat het zeker van de hand van Pronk moet zijn en derhalve het enige min of meer bekende boekje van hem dat qua formaat en opzet geheel te vergelijken is met de vier van De Haen. De in noot 18 genoemde copieën van De Haen, tenminste tien in getal, zijn te vinden in het zgn. schetsboekje Pronk III in het Rijksprentenkabinet, in een serie van 37 'schetsen', alle copieën naar Pronk (fol. 36-71). Dat het copieën naar schetsen in het boekje van Six zijn, lijdt geen twijfel na vergelijking met de beschrijvingen van die schetsen in Backers afschrift (Pronk, *op.cit.* (noot 18), pp. 150-157); zo bij de vijf tekeningen van Doorwerth (schetsboekje III, fol. 36-40; *ibidem*, p. 150, fol. 23-27) en bij de tekening van Roosendaal (schetsboekje III fol. 56; *ibidem*, fol. 29). Het boekje bevat of bevatte 76 bladen of bladzijden met tekeningen, 74 met één schets per blad en twee met drie kleine schetsen – totaal dus 80 schetsen. Het eerste en laatste blad hebben niet-topografische tekeningen. Met de vijf bladen reisnotities van Pronk (noot 18) behelsde het boekje dus 81 bladen, tenminste als we er van uitgaan dat Pronk zijn schetsen steeds op de voorzijde van elk blad tekende.

⁶⁰ J. van Gool, *De nieuwe schouburg der Nederlandsche kunstschilders en schilderessen*, 's-Gravenhage, 1750-1751, dl. 2, p. 198.

Bijlage

Oude benaming	Nieuwe toeschrijving	Verblijfplaats	Oorspr. aantal katernen en pp. te gebruiken	Aantal bladen bewaard
Pronk I	Abraham Meyling	Rijksprentenkabinet, inv.nr. BI-1897-387a	6 x 8 pp.: 44	21
Pronk II	A. de Haen	Rijksprentenkabinet, inv.nr. BI-1897-387b	9 x 8 pp.: 68	67
Pronk III	A. de Haen	Rijksprentenkabinet, inv.nr. BI-1897-387c	8 x 12 pp.: 92	83
Pronk IV	A. de Haen	Rijksprentenkabinet, inv.nr. BI-1891-3186	9 x 8 pp.: 68	52
Spilman sinds 1973: De Haen en/of Pronk	A. de Haen	Rijksprentenkabinet, inv.nr. RP-T-1918-230 t/m 294	9 x 8 pp.: 68	65
A. de Haen	C. Pronk	Rijksprentenkabinet, inv.nr. RP-T-1970-4	4 x 12 pp.: 48	47 ^{1/2}
C. Pronk	C. Pronk	onbekend	8 x 12 pp.: 92?	81?

Aantal schetsen	Formaat	Technieken	Data	Provincies	Oud nummer De Haen	Herkomst
18	124 x 181 mm	pen en penseel in grijs en bruin, loodstift	1723-1724	Noord-Holland, Utrecht	xx	C. Pronk, H. Spilman en H. de Winter
77	134 x 216 mm	pen en penseel in grijs en bruin, loodstift	8 juli - 4 aug. 1731	Utrecht, Gelderland Duitsland	ii	C. Pronk, H. Spilman en H. de Winter
77	115 x 182 mm	pen en penseel in grijs en bruin, loodstift	1731	Zuid- en Noord- Holland; Utrecht (copieën) Gelderland (copieën)	xviii	C. Pronk, H. Spilman en H. de Winter
61	128 x 206 mm	pen en penseel in grijs en bruin, loodstift	10 juni - 4 juli 1732	Noord-Holland, Utrecht, Duitsland, Gelderland, Drente, Friesland	v	C. Pronk, H. Spilman en H. de Winter
64	129 x 208 mm	loodstift, pen in grijs en bruin, penseel in grijs		Gelderland, Noord-Brabant	ix	H. Spilman en H. de Winter
30	190 x 156 mm	pen in grijs, loodstift		Noord- en Zuid- Holland, Zeeland		
80	onbekend	onbekend	12 juni- 20 juni 1731	Utrecht, Gelderland Kleefland	[22] (of xxii)	Jhr. R.C. Six van Vromade (1865-1915)